

Sveriges
lantbruksuniversitet

SJÄLVSTÄNDIGT ARBETE VID LTJ-FAKULTETEN, SLU

**LANDSKAPSINGENJÖRSPROGRAMMET
ALNARP - 2009**

Änget – ett utrotningshotat kulturlandskap?

En studie av två gotländska ängen med olika förvaltningsformer utifrån skötsel-, aktörs- och finansieringsperspektiv.

Yvonne Högberg

SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, LTJ

Författare

Yvonne Högberg

Titel

Änget – ett utrotningshotat kulturlandskap?

Nyckelord:

Änge, ängshävd, ängsskötsel, ideellt arbete.

Handledare

Mark Huisman, SLU, Fakulteten för Landskapsplanering

Examinator

Tim Delshammar, SLU, Fakulteten för Landskapsplanering

Kurstitel

Examensarbete för Landskapsingenjörer

Kurskod

Ex0359

Omfattning

15 högskolepoäng (hp)

Nivå och fördjupning

Grund C

Utgivningsort

Alnarp

Utgivningsår

2009

Förord

Det här examensarbetet är skrivet inom landskapsingenjörsprogrammet på Svergies lantbruksuniversitet (SLU) i Alnarp. Arbetet motsvarar 15 högskolepoäng och är skrivet på C-nivå inom ämnesområdet landskapsplanering.Handledare för arbetet har varit universitetsadjunkt Mark Huisman och examinator var universitetsadjunkt Tim Delshammar.

Jag vill tacka alla som hjälpt mig under arbetets gång. Ett speciellt tack till Gunilla Lexell på Länsstyrelsen på Gotland som hjälpt mig reda ut hur finansieringen går till och vilka regler som gäller runt miljöersättningen. Tack till Göran Allard och Hjalmar Croneborg från Gotlands Ängskommitté för värdefull hjälp och information när de två ängena skulle väljas ut. Tack också till min syster, Carina Högberg, för många bra tips och kommentarer och ett stort tack till alla ni som tog er tid och ställde upp på intervjuer.

De bilder som finns med i arbetet är tagna av författaren om inget annat anges. Tillstånd att publicera övriga bilder har erhållits. Jag vill här passa på att tacka alla som hjälpt mig med bildmaterial. De intervjuade personerna som är namngivna i arbetet har gett tillåtelse till publicering.

Till sist ett stort tack även till min handledare Mark Huisman för hjälp och goda råd under arbetets gång.

Alnarp, maj 2009

Yvonne Högberg

Sammanfattning

Ängten är en miljö skapad av människan under flera tusen år av hävd. Detta har gjort ängten till en artrik plats där många konkurrenssvaga växter men även rödlistade arter har hittat ett habitat att leva i. Ända sedan tiden runt Kristi födelse när djuren började stallas in på vintern på grund av att klimatet blev kärvarare har ängen slåtrats för att få foder till djuren. När sedan jordbruket rationaliserades med vallodlingar, konstgödsel och maskiner försvann ängens funktion och därmed också många av landets ängen.

På Gotland tog det längre tid än i övriga landet innan ängerna odlades upp detta tack vare att myrarna dikades ut för uppodling men även på grund av gotlänningens lynne. Arbetet skulle ske enligt gammal sed och tradition och ängerna hävdades som det alltid gjorts. Utvecklingen har dock gått framåt och ängsarealen har sjunkit från 35 000 hektar under 1800-talet till 377 hektar i en inventering gjord 2002-2004.

Inom ängshävden är det ett generationsskifte på gång och de som varit med och hävdat ängten då det var en del av jordbruket håller på att försvinna. En viktig fråga är om de som idag hävdar ängerna gör detta för att det är en kulturhistorisk miljö eller om det är för att få pengar till föreningen. Jag har därför valt att göra en studie av två utvalda gotländska slåtterängen med olika förvaltningsformer utifrån skötsel-, aktörs- och finansieringsperspektiv för att utöka min förståelse mellan dessa aspekter.

Genom denna studie har jag sökt svar på följande frågor:

- Vilka aktörer finns inom ängsskötseln och varför är det just dessa aktörer som har tagit på sig skötseln?
- Vilka skötselmetoder används och hur kan olika skötselmetoder påverka ängten?
- Finns det något samband mellan finansiering och skötseln av ängerna?

Det som idag till största delen styr vilka skötselmetoder som används i ängten är de regler som är förknippade med miljöersättningen. Miljöersättning är en ersättning som till 50 % är EU finansierade och 50 % nationella medel. När miljöersättning utgår förbinder sig de skötselansvariga att sköta ängten utifrån fastställda regler som gäller för alla ängen i hela landet. Vissa moment är väldigt styrda så som exempelvis slåttern medan andra inte är styrda alls så som exempelvis fagning. Det finns skötselmoment som ger extra bidrag som exempelvis efterbete och klappning (hamling) av träd.

Att det är svårt att få folk att ställa upp på ängshävd idag är en återkommande kommentar och det gäller framförallt den yngre generationen. Detta stämmer bra överrens med en utredning som gjorts om ideellt arbete. Den visar att med stigande ålder engagerar vi oss mer och mer ideellt.

Skötselmetoderna är till stor del styrda av miljöersättningen. Det är dock inte alltid reglerna följs och detta kan, på kort tid, ha förödande konsekvenser på växt och djurlivet. Även om de regler gälland tider och skötselmetoder som är uppsatta följs så kan det påverka växt och djurlivet negativt. Som skötselansvarig för ett änge gäller det att veta om det finns speciella växter eller djur i området och vad dessa kräver för att kunna föröka sig. I vissa fall går uppgifterna isär om vad som är lämpligt i ängsskötseln. Ett sådant exempel är efterbete.

Tradition är viktigt inom ängshävden. Om kunskapen om varför och hur ängten skall hävdas försvinner kommer mycket av den flora och fauna vi har i ängerna idag att gå förlorad!

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 Inledning	1
1.1 Bakgrund	1
1.2 Syfte	2
1.3 Avgränsningar	2
2 Metod	3
2.1 Litteraturstudie	3
2.2 Intervjuer	3
3 Ängets historia och skötsel	5
3.1 Ängets historia	5
3.2 Skötsel av äng	6
3.2.1 Fagning	6
3.2.2 Slåtter	8
3.2.3 Höbärgning	10
3.2.4 Klappning (hamling) av träd	11
3.2.5 Efterbete	12
3.2.6 Rójning	13
3.3 Ängets betydelse idag	13
4 Aktörer och finansiering	16
4.1 Aktörer i ängsskötseln	16
4.1.2 Aktörernas betydelse	16
4.2 Gotlands Ängskommitté	18
4.3 Miljöersättning	19
5 Undersökning av två ängen	22
5.1 Hulte Kruppar änge	22
5.1.1 Aktörer	23
5.1.2 Skötselmetoder	23
5.1.3 Finansiering	24
5.2 Storängen	25
5.2.1 Aktörer	27
5.2.2 Skötselmetoder	27
5.2.3 Finansiering	28
5.3 Övriga aktörer inom ängsskötseln	28
6 Diskussion	30
6.1 Metod	30
6.2 Aktörer	31
6.3 Skötselmetoder och finansiering	32
6.4 Indirekta aktörer	33
6.5 Hot mot ängshävd	33
6.6 Sammanfattande slutsatser och förslag till vidare forskning	34
7 Källförteckning	36

Bilaga 1	Intervjufrågor skötselansvarig
Bilaga 2	Intervjufrågor lärare
Bilaga 3	Intervjufrågor högstadiellev
Bilaga 4	Intervjufrågor rödakorskrets och hembygdsförening

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Att arbetet skulle handla om gotländska slåtterängen¹ hade jag bestämt mig för tidigt. Slåtterängen är en väldigt speciell miljö, en miljö som jag förknippar med många hårda arbetstimmar med räfsa under fagning men också glada stunder på slåttergillen. Det är en miljö som kräver mycket arbete men inte ger mycket tillbaka rent ekonomiskt. De små gårdarna på ön försvinner mer och mer och det som blir kvar i jordbruket är gårdar stora som industrier. Allt ska skötas så rationellt som möjligt med minsta möjliga arbetsinsats och största möjliga ekonomiska utdelning och frågan kan ställas om ängerna har någon plats i denna miljö.

Från 1800-talet och fram till idag har antalet hektar änge på Gotland minskat drastiskt. Under mitten av 1800-talet fanns det 35 000 hektar änge på Gotland. Det upptog en så stor del som 10 % av hela Gotlands yta. Enligt en rapport från 2001 från Länsstyrelsen fanns det då ca 200 ängen kvar på Gotland som sammanlagt var på 354,3 hektar. (Croneborg 2001) År 2002-2004 gjordes, på regeringens uppdrag, en ängs- och betesmarksinventering. Denna utfördes gemensamt av Jordbruksverket och Länsstyrelsen. Enligt denna rapport finns det 204 hävdade ängen på Gotland som sammanlagt är på 377 hektar. (Jordbruksverket 2005)

Ängerna är en plats där många konkurrenssvaga växter har hittat en plats att leva på. Detta gör att ängerna är väldigt örtrikt. Några exempel på örter som finns i de gotländska ängerna är humleblomster (*Geum rivale*), smörblommor (*Ranunculus* sp.), svinrot (*Scorzonera humilis*), slåtterfibbla (*Hypochoeris maculata*), mandelblom (*Saxifraga granulata*), ängsvädd (*Succisa pratensis*) och blodtopp (*Sanguisorba officinalis*). Ögontrösten (*Euphrasia stricta* sp.) med varieteter så som späd ögontröst (*Euphrasia stricta* var. *tenuis*) och svensk ögontröst (*Euphrasia stricta* var. *suecica*) kan också hittas i det gotländska ängerna. Det finns flera olika sorters orkidéer i ängerna och några exempel på det är johannesnycklar (*Orchis militaris*) och brudsporre (*Gymnadenia conopsea*). I denna miljö finns även växter och djur som är rödlistade, vilket betyder att det är en stor risk att de kommer att försvinna om hävden upphör. Ett exempel på det är den tidigare nämnda svenska ögontröst. Många av dessa arter finns i Sverige endast i gotländska slåtterängen. Upphör eller förändras hävden drastiskt försvinner dessa arter från den svenska floran och faunan.

För att få hjälp med inriktningen på det självständiga arbetet kontaktades Länsstyrelsen i Gotlands län då de på många sätt är involverade i ängsskötseln. De har exempelvis hand om utbetalning av miljöersättning och kontroller av att miljöersättningsreglerna efterföljs. Första kontakten var den 16 mars 2009 med Gunilla Lexell. Vi kom då bland annat att prata om att de som idag sköter ängarna börjar bli gamla och att det är ett generationsskifte på gång inom ängshävden. De som var med när ängshävden var en del av jordbruket håller på att försvinna och skötseln av ängerna ligger idag till stor del på föreningar som har ängshävden som inkomstkälla. Känslan för kulturlandskapet och traditionerna försvinner mer och mer och ängshävden ses bara som något arbetskrävande.

För att få en bild av vad de som hävdar ängerna idag anser om ängshävden gjordes en intervjustudie där två ängen valdes ut. Jag ville även med studien se om hävden idag sker med

---

¹ Med slåtteränge menas en äng med busk- och trädskikt som har hävdats (slåttrots) enligt gammal tradition under mycket lång tid.

gamla traditionella metoder eller om det finns ett mer rationellt sätt att arbeta med skötseln och hur skötseln finansieras. Problematiken kring sambandet mellan skötsel, aktörer och finansiering ledde mig till nedanstående syfte och frågeställning.

1.2 Syfte

Syftet med arbetet är att studera två utvalda gotländska slåtterängen med olika förvaltningsformer utifrån skötsel-, aktörs- och finansieringsperspektiv och utöka min förståelse mellan dessa aspekter.

Genom denna studie hoppas jag kunna få svar på följande frågor:

- Vilka aktörer finns inom ängsskötseln och varför är det just dessa aktörer som har tagit på sig skötseln?
- Vilka skötselmetoder används och hur kan olika skötselmetoder påverka ängens?
- Finns det något samband mellan finansiering och skötseln av ängarna?

1.3 Avgränsningar

De ängarna som behandlas i studien är endast lövängen. Ett lövänge är en hävdad äng som har busk och trädkikt. I ett lövänge finns det omväxlande öppna och slutna partier, ett mosaiklandskap. Det finns även andra sorters ängar på Gotland så som exempelvis strandängar och öppna ängar (utan träd och buskskikt). De utvalda ängarna är besökta en gång under april 2009. Beskrivningen av växtligheten i ängarna kommer därför till största delen från litteratur. De båda referensängarna ligger båda på södra Gotland. Alla aktörer inom ängsskötseln idag har inte kunnat kontaktas så ett urval har gjorts. I intervjudelen har jag endast undersökt hur skötseln bedrivs i modern tid. De regler för miljöersättning och ersättningsnivåerna som beskrivs i arbetet började gälla 2007. Det är inte gjort någon studie på hur reglerna och ersättningsnivåerna såg ut innan dess.

2 Metod

Mitt arbete baseras på en litteraturstudie och intervjuer med olika aktörer inom ängsskötsel. Intervjuerna hölls i april 2009 med undantag för en som hölls per telefon i maj 2009. Metodkritiken har jag valt att lägga under diskussionen, se stycke 6.1 Metod.

2.1 Litteraturstudie

För att läsa in mig på ämnet började arbetet med en litteraturstudie där jag studerade hur ängset uppkommit, hur det sköttes i gamla tider och hur ängset sköts idag. Jag har även i litteraturstudien studerat brukarmedverkan och gått in på vilka som arbetar ideellt och varför just denna grupp av människor arbetar ideellt.

Sökningar efter litteratur har gjorts i Alnarpsbiblioteket: LADOK , LIBRIS och i databasen CAB Abstracts. I Epsilon har sökningar gjorts efter litteratur om brukarmedverkan. Efter tips från Tim Delshammar gjordes en sökning i google scholar på Folke C för att hitta en artikel om brukarmedverkan. Sökningar har även gjorts på Länsstyrelsens, Naturvårdsverkets och Jordbruksverkets hemsida. På Almedalsbiblioteket i Visby gjordes sökningar efter litteratur i bibliotekskatalogen.

Ett flertal sökord har använts då jag sökt information både om ängena och om brukarmedverkan. Några av de sökord jag använt är: äng, änge, ängar, ängsskötsel, ängshävd, Gotland*ängar, wooden meadow management och brukarmedverkan.

Målet har hela tiden varit att hitta primärkällan. Mycket av den litteratur som är skrivet om ängen hänvisar dock till någon annan litteratur så målet har tyvärr inte alltid kunnat uppfyllas. Den litteratur som hittats med sökorden har dock lett fram till ytterligare intressant litteratur.

2.2 Intervjuer

Till intervjustudien skulle två ängen som skilde sig vad det gäller aktörer, skötselmetoder och finansiering väljas ut. För att få hjälp med detta kontaktades Länsstyrelsen på Gotland. De hänvisade vidare till Gotlands Ängskommitté som åker runt och tittar på alla hävdade ängen på Gotland och delar ut pris till de aktörer som håller ängen i god hävd. Med hjälp av Ängskommitténs stödanteckningar från dessa resor och samtal med kommitténs sekreterare valdes Hulte Kruppar änge i Hemse och Storänget i Öja ut. Hulte Kruppar änge valdes då det, enligt anteckningarna från kommittén, har två aktörer i skötseln (Hemse BK och Alva/Hemse/Rone kyrkliga församling) och skötseln finansieras inte med miljöersättning. Detta visade sig dock inte vara helt korrekt. Hemse BK hade fram till 2008 haft hand om hela skötseln av ängset men den kyrkliga församlingen var de ytterst ansvariga då kyrkan äger marken. Idag sköts ängset helt av församlingen. Jag valde trots allt att hålla fast vid ängset då jag ansåg att det skulle vara intressant att höra anledningen till att den kyrkliga församlingen tagit tillbaka hela skötseln. Det skulle också vara intressant att se om skötselmetoderna var annorlunda och hur informationsflödet varit tidigare samt vid övertagandet. Storänget i Öja valdes då det sköts av en privatperson som slår ängset med lie. Skötseln finansieras med miljöersättning. De skolor som fagar i ängena kontaktades och lärare som brukar vara i ängena och faga med skolbarnen intervjuades. För att få med så många aktörer som möjligt i arbetet har även kortare intervjuer gjorts med en högstadiellev, en före detta ordförande i en rödakorskrets och en före detta ordförande i en hembygdsförening. De båda före detta ordföranden hade av sagt sig uppdraget som ordförande 2008.

Alla intervjuer som hölls var halvstrukturerade då jag ville få respondenterna att berätta om sina erfarenheter utan att bli allt för styrda (Kvale 1997). Flera olika frågeformulär har upprättats anpassade till att alla respondenterna har olika erfarenhet av skötsel. Vid intervjuerna med skötselansvariga användes ett mer utförligt formulär då de har översikt över hela skötsel förloppet. Vid intervjuer med lärarna var frågorna till största delen inriktade på fagningen. Under intervjuerna med de aktörer som ej har anknytning till de utvalda ängarna användes ett förenklat frågeformulär (se bilaga ett till fyra).

Frågorna i alla frågeformulär var inriktade på de olika skötselmomenten, hur de utfördes, av vem och varför. Till de ansvariga för skötseln ställdes även frågor om finansiering. Högstadieläroaren och lärarna blev även tillfrågad hur fagningsdagen uppfattas. Intervjuerna med NO läraren, rödakorskretsens före detta ordförande och hembygdsföreningens före detta ordförande hölls per telefon. Läraren för klass fem intervjuades på Högby skolan i Hemse och skötselansvarig för Hulte Kruppar änge i ängst. Skötselansvarig för Storängen i Öja intervjuades i sitt hem och högstadieläroaren hemma hos min mor då jag på grund av tidsbrist valde en högstadieläroare ur släkten som kom på besök.

Diskussioner har förts om ämnet ängsskötsel och jag har därmed fått med åsikter och kommentarer från personer i min närhet som är engagerade i ängsskötsel på olika sätt.

För att förstå vad som krävs när miljöersättning betalas ut och vilka ersättningsnivåer det finns kontaktades Gunilla Lexell på Länsstyrelsen i Gotlands län. En intervju med henne hölls i Länsstyrelsens lokaler.

Under alla intervjuer gjordes anteckningar som samma dags skrevs rent. Intervjuerna har sedan sammanfattats till en meningskoncentrering med frågeställningen som utgångspunkt. Resultatet jag kommit fram till är svaren från intervjuerna ställda i relation till det jag kommit fram till i litteraturstudien. Totalt gjordes åtta intervjuer. Sju som var inriktade på ängsskötsel och en som var inriktad på finansiering.

3 Ängets historia och skötsel

3.1 Ängets historia

Ängens historia sträcker sig så långt tillbaka som 2000 år. Bönderna hade då redan i ca 3-4000 år odlat åker på platser där skogen röjts och bränts. Åkern odlades så länge gödslingseffekten från röjningen varade och sedan togs en ny åker upp. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Runt Kristi födelse blev klimatet kallare och fuktigare samtidigt som befolkningen i större utsträckning blev fast bofasta (Höök Patriksson 1998). Djuren började då stallas in om vintern och den gödsel de producerade kunde tas till vara. Tack vare detta kunde samma åkrar användas år efter år. Det medförde samtidigt att mark till vinterfoder måste avsättas. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Det som var avgörande för hur många djur gården kunde hålla var givetvis hur mycket vinterfoder som kunde bärgas. Under denna tid började redskap i järn tillverkas vilket gjorde att gräs och löv till de stallade djuren kunde bärgas. (Höök Patriksson 1998) De första redskapen som användes i ängsbruket var långskaftade skärar och kortliar. Den lie vi har idag, långlien, kom senare. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

Djuren som gick på sommarbete var inte inhägnade, de gick fritt på utmarkerna. Istället sattes inhägnad för att skydda slåttermarken och åkrarna vilka låg närmast gården, detta kallades för inäga. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Avkastningen och storleken på slåtteränget stod i direkt relation till hur stor åkerarealen på gården var. Ängt producerade foder till djuren som i sin tur producerade gödsel till åkern. (Ohlsson 2006a) Eftersom i stort sett all den gödsel som producerades av gårdens djur spreds på åkrarna blev det inget kvar till slåtterängerna. Då ängt även efterbetades när slåttern var över blev näringsflödet enkelriktat och ängt utarmades. De näringsberoende växterna missgynnades av detta och de konkurrensvaga gynnades. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Vissa av de växter vi kan hitta i ängt idag har under lång tid anpassat sig för att klara livet i ängt med årlig slåtter. Exempel på detta är växter som har bladrosett och därför största delen av bladmassan under snittytan så som slåtterfibbla (*Hypochoeris maculata*) och slåttergubbe (*Arnica montana*). De ettåriga växterna som exempelvis slåtterblomma (*Parnassia palustris*) och fältgentiana (*Gentianella campestris*) blommar tidigt och sätter frön innan slåttern börjar. Det finns även växter med ett krypande växtsätt som till exempel jungfrulin (*Polygala vulgaris*) och de som sätter nya skott efter slåttern, exempelvis rödklint (*Centaurea jacea*). (Jordbruksverket 1995)

Träden i ängt har haft stor betydelse. Den ständiga utmagringen av marken motverkades till viss del av att träd och buskar fick stå kvar i ängerna så deras rötter kunde dra upp näring från djupare jordlager. När sedan träden fällde sina löv kom denna näring marken till nytta. Träden klappades (hamlades) även för att få lövfoder till djuren på gården. När träden klappades dog en del av finrötterna och marken fick lite näring. (Höök Patriksson 1998) Förutom vinterfoder var klappningen av träd nödvändigt för att gynna produktionen av gräs. När träden klappades och marken fick direkt solljus under största delen av dagen blev det en tät grässvål som producerade mycket gräs. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet miste ängerna sin funktion då odlingssystemen lades om så odlingsvallar ingick i det växelbruk som då började användas. Användning av konstgödsel infördes även under denna period vilket gjorde att stallgödsel inte längre var en förutsättning för att kunna odla på fälten. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Då ängt mist sin funktion minskade arealen änge i Sverige. I en rapport från Jordbruksverket år 2000 anges att det då fanns totalt 3 360 hektar slåtteränge i Sverige (Jordbruksverket 2000) och enligt en

inventering gjord på uppdrag av Jordbruksverket 2002-2004 fanns det då 6 661 hektar änge kvar i landet (Jordbruksverket 2005). Detta är cirka en promille av den ängsareal som fanns på 1800-talet. (Höök Patriksson 1998)

På Gotland tog det ungefär ett sekel längre än i övriga landet att börja odla upp ängena. Detta hade flera orsaker. Under den tid ängsuppodlingen började i övriga landet (1850-talet) var gotlänningarna upptagna med att dika ut öns många myrar vilket gav stora arealer att odla på. Ett annat skäl är gotlänningens natur. I de familjejordbruk som hade hand om ängsskötseln skötte marken så som det alltid gjorts tidigare då gotlänningen inte var mycket för nymodigheter. När myrarna odlades upp blev den odlade åkerarealen fullt tillräcklig och ängena sparades för säkerhets skull om skörden något år skulle slå fel. (Ohlsson 2006b)

Hur viktig ängshävden verkligen var för bevarandet av ängerna uppdagades först år 1910. Kyrkan, som då ägde en stor del av Gotlands ängen, insåg att många av ängerna höll på att helt försvinna. Då det ansågs att ängerna var en rest av lövskogen som funnits på ön så långt tillbaka som på sten- och bronsåldern och att bondens hävd var skadlig för denna miljö fridlystes ett flertal av prästängerna. Det tog då inte lång tid att inse hävdens betydelse. (Ohlsson 2006b) I dag ingår det i arrendet av prästgårdens mark att även ängerna skall hävdas (Ohlsson 2006a).

3.2 Skötsel av ängerna

För att ett änge skall vara i god hävd krävs det årligt återkommande insatser. Tidpunkt och hur de utförs kan vara olika över landet och det är viktigt att följa den lokala hävdtraditionen. (Höök Patriksson 1998) De moment som ingår i ett traditionellt slåtterår är fagning, slåtter, lövtäkt, efterbete och röjning (Jordbruksverket 1995, Höök Patriksson 1998, Ohlsson 2006a, Ekstam, Aronsson & Forshed 1988).

Om skötseln av ängerna finansieras med miljöersättning är vissa moment styrda av EU-direktiv. Slåttern i ängerna skall göras mellan tionde juli till den sista augusti och höet måste ligga kvar minst tre dagar innan det forslas bort. Detta skall följas även om traditionen tidigare varit en annan på platsen².

Att sköta ett änge är tidskrävande, bara fagningen av ett tre hektar stort änge kan ta upp till 75 arbetstimmar på ett år³. De skötselmoment som skiljer mest mellan de olika ängerna är fagningen och efterbete. Efterbete sker idag med flera olika djurslag så som ungnöt, får och hästar. Gotlands Ängskommitté ser helst att ängerna skall betas av ungnöt då det följer hävdtraditionen.⁴

3.2.1 Fagning

Fagningen sker på våren, i slutet av april eller början av maj. Gräset har då börjat växa under lövförnan och lyfter på så sätt löven vilket gör arbetet lättare. På Gotland kallas vitsippan (*Anemone nemorosa*) för ”fagningsblomma”, då den står i full blom är det dags att faga (se figur 1). (Jordbruksverket 1995)

---

² Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

³ Skötselansvarig för Storängen i Öja, intervju 16 april 2009.

⁴ Hjalmar Croneborg, sekreterare i Gotlands Ängskommitté, telefonsamtal 30 mars, 2009

Figur 1. Dags att faga när fagningsblomman blommar!

Fagning innebär att lövförnan samt större grenar och kvistar som finns i ängset räfsas ihop för att sedan brännas eller forslas bort. Detta görs för att få bort lövförnan och på så sätt gynna de gräs och örter som finns i ängset genom att ljus, luft och värme kommer ner till marken men även för att underlättar inför den kommande slåtttern. (Jordbruksverket 1995, 1998, Ohlsson 2006a) Lövförna, kvistar och grenar som samlas ihop skall på något sätt avlägsnas från ängset. Ett vanligt sätt är att bränna de hopsamlade högarna på plats i ängset. Förr gjordes detta på platser som inte gav höskörd så som mossiga ytor och vid fornlämningar där det var mycket sten. (Ohlsson 2006a, Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Enligt Ohlsson (2006a) brändes högarna på samma ställe varje år. Ekstam, Aronsson och Forshed (1988) skriver däremot att det skiftade mellan olika ängen. I vissa fall användes nya brännfläckar varje år.

Om löven inte bränns på plats skall de på något sätt forslas bort från ängset. Detta kan ske med lövkorgar eller så kallade skräpmattor. Skräpmattor är en presenning med måtten cirka 1,5*1,5 meter som har en repögla i varje hörn. Löven räfsas ihop på mattan som sedan ”tillsluts” med hjälp av repöglorna och materialet forslas bort. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

Det traditionella redskapet vid fagning är en vanlig räfsa (se figur 2). Då det är ett väldigt arbetskrävande moment används idag i vissa ängen maskiner som blåser ihop löven eller ett redskap som suger upp lövförnan. (Höök Patriksson 1998, Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Lövblåsarna har ett fläktaggregat som bärs på ryggen som en ryggsäck. En slang är fäst i fläktaggregatet och i slangen sitter ett munstycke som riktas åt det håll löven skall blåsas. Vikten på lövblåsen ligger på ca tio kilo vid full tank och den maximala lufthastigheten i munstycket är 80-100 m/s. De redskap som användes för att suga upp löven är antingen hjulburna eller kopplas till en traktors kraftuttag. Här samlas materialet upp direkt i en uppsamlingssäck efter att först ha finfördelats inne i redskapets fläkthus. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Enligt Ohlsson (2006b) är de sugande redskapen inget bra alternativ av flera skäl. Där löven ligger som tätast, intill buskar och träd, kommer dessa maskiner inte åt. Ett

annat skäl som anges är att de städar för mycket och fel saker. I princip alla löv sugts upp men den lämnar kvar pinnar och grenar som under slåttern kommer att försvåra arbetet.

Figur 2. Fagning i Alvena Lindaräng. Foto: Sofia Bergklint

Enligt Ekstam, Aronsson och Forshed (1988) är det inte alltid nödvändig att faga ängset. Då det idag är vanligt med maskinslätter påverkas det inte i så stor omfattning av att det ligger grenar, kvistar och löv kvar, snittet blir fortsatt skarpt. Det gäller dock att det inte är för mycket löv då detta kan glesa ur eller till och med lösa upp grässvålen.

3.2.2 Slätter

För att bärga höet anordnades slätter. Gräset slogs med lie och räfsades sedan ihop i strängar för att det skulle torka. Viktigt var att inte slå av gräset för lågt, vid lieslätter sades det att gräset skulle slås av i ankelhöjd. Slogs det lägre kunde det skada växtligheten för mycket och vitaliteten blev nedsatt. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

När ängset slogs för att höet skulle bärgas inföll slåttern när största möjliga volym hö kunde utvinnas. Det var vid olika tidpunkt varje år beroende på väderlek men skiftade även mellan ängarna beroende på jordmån och liknande. På Gotland skedde det dock inom samma tidsrymd varje år, mellan midsommar och Sankt Ola (29 juli). (Ohlsson 2006) På andra håll i landet skedde slåttern senare på säsongen Det finns uppgifter från Västergötland om att genomsnittlig första dag för slåttern i mitten av 1800-talet var 15 juli och den genomsnittligt sista dagen var fjärde augusti. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) För att kunna bestämma när det var dags att börja slåttern fanns det tecken i naturen att tittade efter. Några av dessa tecken var ”när kapslarna på ängsskallran började skallra, när slättergubbens båda drängar var framme (de nedre blommorna slår ut), när slätterblomman visade sin första blomma etc” (Jordbruksverket 1995, s. 9)

Slåttern var ett tidskrävande arbete och för att få hjälp med arbetet anordnades ibland så kallad slätteröl. De som kom och hjälpte till med slåttern bjöds på ett påkostat kalas med mat och dryck vilket ofta avslutades med lek och dans på kvällen. Slätteröl hölls framförallt i de ängen som var så stora att gårdens folk inte kunde klara av att bärga höet själva innan höstbruket började. Detta var vanligt i de stora prästängarna som kunde vara upp till 50 mansslätt stora. Mansslätt är en enhet som användes i ängarna förr och är den yta en medelmåttig slätterkarl kan slå på en dag. I dagens måttenhet skulle det vara cirka ett halvt hektar eller 5 000 kvadratmeter. (Ohlsson 2006a)

Vid slåtter av ett änge är det viktigt att använda redskap som skär av gräset och ger ett rent snitt. Används slående eller avslitande redskap påverkar detta växligheten negativt på flera sätt. Flera av växterna i ängset överlever slåttens tack vare att de har tillväxtpunkten och en stor del av bladmassan under snitthöjden vid slåtter. När exempelvis en grästrimmer används träffar denna gräset och örterna på olika höjder vilket kan betyda att tillväxtpunkter, revor och dylikt träffas och konkurrensfördelen för dessa växter försvinner därmed. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988) Den söndertrasade snittytan som blir om ett ej klippande redskap används gör att växterna blir mer torkkänsliga och mer mottagliga för infektioner (Höök Patriksson 1998).

Även djurlivet i ängset (insekter, amfibier med mera) påverkas olika beroende på hur gräset slås av. Det som påverkar hur stor dödligheten blir är redskapen vid slåtter, djurens kroppsstorlek, klipphöjden, klippshastigheten och tidpunkten för slåtter. Störst dödlighet är det om en roterande slåttermaskin används. Används en fingerslåtterbalk halveras dödligheten. För att göra så liten skada på djurlivet som möjligt skall klippshastigheten och klipphöjden vara så hög som möjligt. Vid användning av lie blir snitthöjden lägre än om fingerslåtterbalk används, med lie slås gräset av på fem-sju centimeter medan slåtterbalken slår av gräset på sju-åtta centimeter. Denna lilla skillnad i höjd gör att dödligheten av amfibier ökar med fyra procent vid lieslåtter (från 10 % till 14 %). (Humbert, Ghazoul & Walter 2009)

I gamla tider användes lien för att skära av gräset i hela ängset. I dag används lien mest på ställen där de traktorburna redskapen inte kommer åt eller om ängset är väldigt liten. Vid arbete med lie är det viktigt att, för att få ett rent snitt, hela tiden hålla liebladet vasst och att gräset som skärs av inte har torkat utan är grönt och frodigt. (Jordbruksverket 1999) Lien har i dag ersatts av framförallt traktorburna redskap så som slåtterbalken. Utvecklingen av slåtterbalken skedde under mitten av 1800-talet. År 1826 konstruerades den första slåttermaskinen av en skotte vid namn Patrik Bell och år 1851 hade McCormic utvecklat en modell av slåtterbalk vilken hade samma klippfunktion som dagens. (Kühne 1991)

De finns flera olika typer av slåtterbalkar: långfingerbalk, kortfingerbalk och dubbelknivbalk. Fingerbalkarna har en kniv som rör sig mot ett fast föremål (fingrarna) och dubbelknivbalken har, som namnet antyder, två knivar. Det skiftar om knivarna är rörliga båda två eller om det endast är en av knivarna som rör sig. Bäst lämpad för ängsslåtter är dubbelknivbalken, som klarar den låga täta vegetationen bäst tack vare de två knivarna, därefter kommer kortfingerbalken. Minst lämpad för ängsskötsel är långfingerbalken då den ej är lämpad för en tät undervegetation utan klipper bäst när gräset högt och frodigt. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, Kühne 1991) Beroende på hur gräset är som skall slås finns det olika knivar att tillgå till slåtterbalken. Då gräset är grönt används knivar med slät egg, är gräset däremot torrt lämpar sig de sågtandade knivarna bättre. (Kühne 1991) Slåtterbalkarnas bredd varierar mellan 135-220 cm och för att det skall löna sig att använda dessa bör ytan som skall slås överstiga 0,5 hektar. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, Kühne 1991) Om det finns ett fornminne på ytan som skall slås måste Länsstyrelsen ge tillstånd till slåtter med slåtterbalk (Kühne1991).

Nackdelen med slåtterbalkar är att de kräver väldigt mycket skötsel och underhåll för att få det skarpa snitt som önskas. Knivarna skall slipas och fingrarna på balken skall riktas så de sitter rakt och i linje. Slåtterbalken bör smörjas dagligen och en kontroll skall göras så det inte är glapp mellan knivtillhållaren och kniven (Kühne 1991). För att så smidigt som möjligt kunna arbeta med en slåtterbalk krävs det relativt stora ytor utan hinder och som är fria från sten och andra hårda föremål (Jordbruksverket 1999). Vid användande av traktorburna

redskap är det viktigt att undvika jordkompaktering. Detta görs genom att ha lågt lufttryck i traktorns däck och stor kontaktyta på däcken. Stor kontaktyta fås genom att använda breda däck eller dubbelmontage. (Höök Patriksson 1998, Kühne 1991)

I mindre ängen (under 0,5 hektar) eller där det är svårt att komma åt med ett en traktorburn slätterbalk kan en så kallad motormanuell slätterbalk eller enaxlig trädgårdstraktor användas. Då det är relativt små och lätta maskiner underlättar detta även vid hantering och transport. Motarmanuella slätterbalkar med olika bredd på balken finns, allt från 80-135 cm bredd. Relativt stenig eller ojämn terräng är inget hinder för denna maskin och den klarar att slå även om det finns inslag av klenare sly. Liksom den traktorburna slätterbalken klipper denna av gräset så det blir ett rent snitt. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, Kühne 1991)

3.2.3 Höbärgning

Det avslagna gräset lämnas att torka i äng ett par dagar. De frön som fortsatt finns kvar i örter och gräs hinner då ramla ner på marken för att kunna gro nästa år. (Jordbruksverket 1999) Därefter skall gräset avlägsnas från äng. Lämnas gräset kvar i äng har det flera negativa effekter. Det kvarlämnade gräset har en gödslande effekt vilket inte är önskvärt och är gräslagret som lämnas kvar tjockt kväver det växlighet som finns under. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

Liksom vid fagning användes förr endast räfsor vid höbärgningen (se figur 3). Även idag används räfsor vid bärgning av hö men det finns även maskinella alternativ vilket förenklar arbetet avsevärt. Det finns idag ett flertal olika strängläggare och hövändare på marknaden både till de manuella maskinerna och sådana som kopplas till en traktor. När höet lagts i strängar kan en självlastarvagn användas för att plocka upp och transportera bort det. Självlastarvagnen kopplas till en traktor och körs över hösträngarna. Höet plockas maskinellt upp i framkant av vagnen med hjälp av en så kallad ”pick-up” och förs sedan bakåt i vagnen med hjälp av skenor i golvet. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

Figur 3. Höbärgning i Alvena Lindaräng på "gammalt" vis. Gräset räfsas ihop och läggs på vagnen för hand. Foto: Oscar Pettersson

3.2.4 Klappning (hamling) av träd

För att klara vinterfodringen till gårdens djur togs lövtäkt (se figur 4). Träden klappades, lövruskorna torkades och med detta utfodrades sedan djuren under vinterhalvåret. Att utfodra med löv ansågs även hälsosamt för vissa av gårdens djur så som får och getter. (Ohlsson 2006a) Träden klappades också för att den skuggande effekten de hade på grässvålen skulle minimeras. Då ljuset kom ner till marken blev grässvålen tät och tillväxten gynnades. Därmed blev det en större mängd hö per ytenhet. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

Figur 4. Klappade träd i Fardhem prästänge

Att klappa träden innebar samtidigt att näringsämnen frigjordes tack vare röjningsgödslingen. När trädens kronor minskade dog finrötterna och dessa förmultnade sedan och blev till näring som kunde tas upp av grässvålen. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, Ohlsson 2006a) Hur ofta träden klappades var väldigt skiftande och berodde bland annat på hur stor tillgången på hö var. Vid god höskörd sparades träden för att ha tillgång till löven om det blev sämre höskörd något annat år. (Ohlsson 2006a) Intervallerna kunde skifta så mycket som med tre-åtta års mellanrum mellan varje klappningstillfälle (Jordbruksverket 1995).

3.2.5 Efterbete

När gräset hade fått växa till sig några veckor efter slåttern släpptes djur på efterbete i äng. Det var gårdens mjölkkor som fick lämna det nu magra skogsbetet för att istället beta i det rika äng. Efterbetet i äng varade endast ett par veckor. Hur länge det skulle betas var en balans mellan att betetrycket inte fick bli för hårt så nästa års höskörd kom till skada och att gräset skulle vara så kort som möjligt för att underlätta nästa års fagning. Att djuren betade äng var en förutsättning för vissa växtarter att kunna fortplanta sig då djuren trampade upp jorden med sina klövar och gjorde blottor där frön kunde gro. (Ohlsson 2006a)

När djuren betade äng skedde en naturlig gödsling av marken. Runt komockorna växte sig gräset högt då det ratades av djuren. Varje vår slogs därför de komockor som de betande djuren lämnat efter sig sönder med en speciell klubba. Denna klubba har olika namn i olika delar av landet, tardval, göiselkoxe eller skettnöj är några bara några exempel. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

De djur som betar i äng måste kunna klara sig på det bete som finns då tillskottsutfordring ger en önskad gödslingseffekt (Höök Patriksson 1998). I dagens lantbruk krävs ett näringsrikare bete för mjölk kreaturen än det som äng kan ge, detsamma gäller de djur som föds upp till slakt. De nötkreatur som möjligen skulle komma till tals när det gäller ängsbete är amkor och kvigor. Då efterbete krävs för att få full hävdersättning inom miljöstödsprogrammet och det inte finns kvigor eller amkor att släppa på bete används idag ofta får eller hästar. Får och hästar har ett annat betesmönster vilket gör att det inte är att föredra att släppa dessa djur på bete i äng. (Ohlsson 2006b) Enligt Croneborg (1999) kan får möjligen vara ett alternativ till nötkreatur på efterbete men hästen bör undvikas då den går hårt åt träden i äng.

Nötkreatur äter till största delen gräs och örter men kan även ta enstaka löv eller kvistar. De använder tungan för att samla ihop gräset och sliter sedan av det vilket gör att de ej kan välja ut vissa växter att beta. Under förflyttning betar de inte alls till skillnad från exempelvis får. (Jordbruksverket 1992)

Till skillnad från nötkreatur biter fåren av gräset vid bete. Detta gör att de kan beta mer selektivt (välja ut vilka växter de vill beta) men också att gräset betas på en lägre höjd. Får betar både gräs och löv. Kan de välja tar de gärna det späda betet som är mest näringsrikt. (Sjödin, Hammarberg & Sundås 1994) För att nå de löv som sitter högt på smalt sly grenslar fåren slyet och trycker ner det mot marken. Alla buskar betas, även de med tornar. (Jordbruksverket 1992) Som ett skydd mot parasiter betar inte fåren där de känner doften av sin egen spillning eller urin. Fåren ägnar större delen av dygnet åt att beta och idissla. De betar i nio-elva timmar och idisslar i åtta-tio timmar. De rör sig över stora sträckor vid bete men har ofta en viloplats dit de återvänder efter bete. Det blir då smala stigar till dessa viloplatsen och då fåren lämnar spillning längs stigen blir det gröna bårder av obetat gräs längs stigen. (Sjödin, Hammarberg & Sundås 1994)

Hästar har, till skillnad från kor och får, tänder i både under och överkäken vilket gör att de är den djurarten som betar närmast marken. De betar selektivt men ju hårdigare ras det är desto osmakligare foder betar den. Sporadiskt lövbete förekommer men sly tas endast om det är första växtsäsong. Stora skador på träd och buskar kan förekomma då hästarna gnager av barken. Hästar är stora djur, ofta skodda som strövar mycket och därför är det i en hästhage mycket trampskador och stigar. Liksom får och nötkreatur betar inte hästar runt sin egen spillning. (Jordbruksverket 1992)

3.2.6 Røjning

Trots slätter och efterbete fanns det ett behov av att röja i änget. Detta för att underlätta fagning och slätter men framförallt för att undvika att ängets växte igen då marken i ängerna ofta var väldigt bördig. Røjning innebar att vissa träd plockades bort, döda träd togs ner och hasselbuskar glesades ur eller kapades för att de skulle slå nya skott. Träd som sparades var sådana som längre fram kunde klappas. (Ohlsson 2006b)

Røjning bör ske varje år och mängden som röjs skall motsvara en årstillväxt. (Croneborg 1999) Viktigt att tänka på vid røjning är hur ängens påverkas, strukturen skall försöka hållas så gott det går. Ohlsson (2006b) anser att då döda träd inte tillhör ängens historia och det rör sig om få träd och små arealer skall dessa tas bort vid røjning trots att de, om de får stå kvar, bidrar till den biologiska mångfalden (se figur 5). Enligt Croneborg (1999) lämnas med fördel döda grenar kvar inne i hasselbuskarna då han anser att det idag finns alldeles för lite död ved.

Liksom när träden klappas ger røjningen en gödslande effekt då rötterna på de träd som tas bort eller gallras ur dör helt eller delvis. Detta gör att sly och tynne (taggbuskar) växer extra kraftigt året därpå och det är viktigt att hålla efter detta med extra putsning. (Croneborg 1999)

Figur 5. Dött träd i Hulte Kruppar änge. Tas bort eller vara kvar?

3.3 Ängens betydelse idag

I stort sett all den lövskog som finns på Gotland har stark kulturpåverkan på ett eller annat sätt och den ligger insprängd mellan de uppodlade åkrarna. Då lövskogsresterna ofta är små och det blir långt mellan dessa kan den biologiska mångfalden här komma att dö ut trots hävd enligt gammal tradition. På ön finns endast sex områden där det finns så stora områden lövskog som ligger så tätt att ett det finns en chans till långsiktig ekologisk funktion. (Mebus 2006)

I den ängs- och betesmarksinventering som gjordes 2002-2004 inventerades även antalet klappade träd i markerna. I hela Sverige fanns det då 52 280 träd som var eller hade varit

påverkade av lövtäkt. Av dessa fanns cirka 29 000 stycken på Gotland. (Jordbruksverket 2005)

I gotländska lövängen finns ett flertal rödlistade arter och framförallt då lavar. Av alla de lavar som är rödlistade i Sverige finns det i de gotländska ängerna 58 stycken vilket är nästan en fjärdedel. När det gäller kärlväxter är det inte lika stort antal arter, endast 14 stycken av de rödlistade arterna har påträffats. Av kärlväxterna kan dock nämnas svensk ögontröst (*Euphrasia stricta* var. *suecica*) som är en av Sveriges mest hotade arter. Av sällsynta svampar som kan påträffas kan tryffel (*Tuber* sp.) nämnas. Den trivs dock bäst i de ängen där det är skugga och grässvålen därmed till viss del är uppluckrad. På sju olika lokaler på ön har den ovanliga djävulssoppen (*Boletus satanas*) hittats och det finns även ett flertal ovanliga riskor (*Lactarius* sp.), kremlor (*Russula* sp.), flugsvampar (*Amanita* sp.) med flera. Även trädlevande svampar så som pälstickan (*Inonotus hispidus*) kan påträffas. Totalt finns 72 stycken rödlistade svampar i de gotländska ängerna. Anledningen till artrikedomen och de många rödlistade arterna är de många mikrostandorter som skapats tack vare hävden. Exempel på detta är de gamla träden som klappats och då fått håligheter, mosaikmarken med öppna och slutna partier och de fuktiga miljöerna. Den kalkrika berggrunden gör att fältskiktet och lövträden gynnas och på lövträden finns de epifytiska organismerna (lavar, mossor och svampar). Ett gotländskt änge kan ha hävdats på ungefär samma sätt under 1 000-1 500 år och dessa småmiljöer (mikrohabitat) har funnits under en så lång tid att växterna och organismerna har hittat ett habitat att etablera sig i. (Hultgren et al 2006)

Det är många arter i ängerna som överlevt tack vare att de anpassat sig till den hävd som finns just på den platsen. Om hävden skulle upphöra eller traditionerna frångås skulle detta kunna påverka vissa arter på kort tid. Exempel på detta är ögontröstarterna och framförallt då de vi hittar i ängerna så som svensk ögontröst (*Euphrasia stricta* var. *suecica*) och späd ögontröst (*Euphrasia stricta* var. *tenuis*). Dessa är ettåriga växter som är beroende av att hinna sätta frön innan slåttern. Fröna är endast grobara ett år och kan inte gro om det finns ett allt för stort förnalager på marken. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988)

I Sverige hittas svensk ögontröst endast på nio lokaler på Gotland. Den finns även i Centraleuropa och Baltikum men den gotländska populationen är den största. Svensk ögontröst är en varietet av vanlig ögontröst som anpassat sig till ett liv i ängerna genom att den blommar en månad tidigare än arten. Den hinner då blomma och sätta frön innan ängerna slås. Anledningen till att svensk ögontröst är så hotad är att jordbruket har rationaliserats och den traditionella hävden upphör vilket leder till att ängerna växer igen, odlas upp eller betas istället för att hävdas. På en plats har svensk ögontröst försvunnit då ängerna klipps med gräsklippare för att midsommarfirande skulle äga rum i ängerna. Om svensk ögontröst försvinner från en plats kommer den inte att självkomma tillbaka utan insådd krävs. Försök har gjorts att så in svensk ögontröst på 13 platser under 2004-2005. Året efter hittades den endast på fyra av platserna och 2007 var det endast en frösådd lokal som hade svensk ögontröst. Då den är så starkt hotad har ett åtgärdsprogram upprättats för att rädda arten. (Johansson 2007)

Blodtoppblomvecklaren (*Eupoecilia sanguisorbana*) är en akut hotad fjäril som även den är rödlistad. I Sverige har fjärilen endast hittats på tre ställen, i två gotländska ängar: Garda Käldänge och Anga prästänge samt på Bälsallvaret. Det är inte helt utrett varför blodtoppblomvecklaren håller på att försvinna men det finns dock misstankar om vad det kan bero på. Fjärilen är starkt bunden till sin värdväxt, blodtoppen (*Sanguisorba officinalis*), vars utbredning har begränsats vilket utdikning och igenväxning kan vara orsaker till. En annan orsak kan vara att larverna inte hinner utvecklas innan slåttern av ängerna. Larverna lever i

blodtoppens blommor och har sin utvecklingsperiod i augusti-september. För att fjärilen skall kunna utvecklas från larv till färdig fjäril krävs alltså att blodtoppen får stå kvar på vissa platser. En allt för noggrann slåtter i de ängen där fjärilen påträffats kommer att utrota den på sikt. Även för blodtoppsblomvecklaren finns ett åtgärdsprogram för att rädda arten. (Elmqvist 2007)

4 Aktörer och finansiering

4.1 Aktörer i ängsskötseln

De gotländska ängerna sköts idag till stor del av ideella föreningar. Till största delen är det hembygdsföreningar men det finns även ängen som hävdas av idrottsföreningar, bygdegårdsföreningar, församlingar, rödakorskretsar och enskilda gårdar. I vissa socknar har det bildats ängskommittéer som har hand om hävden av socknens änge och i mer än hälften av de gotländska ängerna är det privatpersoner som är ansvariga för skötseln⁵.

Fagningen är det arbetsmoment i ängbetet som är mest arbetskrävande då det inte finns något bra maskinellt hjälpmedel till detta utan det räfsas till största delen för hand. För att klara av fagningen infördes på 1970-talet en fagningsdag på schemat i öns skolor. Alla öns skolbarn har sedan dess en friluftsdag då de åker ut till ett änge och fagar. Till en början stod kommunen för transport ut till ängerna med buss. Detta blev till slut för dyrt och på 1990-talet fick skolbarnen börja ta sig ut till ängerna på egen hand (Ohlsson 2006b). Fagningsdagen är obligatorisk vilket betyder att alla som är i ängbetet prickas av på en lista. Närvaro tas av den ansvariga som är med från skolan, lärare eller assistent. Under fagningsdagen i Alvena Lindaräng i Vallstena socken brukar det vara cirka hälften av de barn/ungdomar som finns på listan som kommer till ängbetet. De som kommer brukar vara flitiga och klara av den bit av ängbetet de blivit tilldelade⁶. Tyvärr är inte alla lärare positiva till fagningsdagen. De kan inte se nyttan med att ta en hel undervisningsdag för att åka ut och faga ett änge. Varför inte städa skolgården istället? Det blir då inte lätt att motivera barnen till att ställa upp och komma till ängbetet och faga⁷.

4.1.2 Aktörernas betydelse

Ängbetet är en plats som under många århundraden varit påverkad av människan och därmed blivit extremt artrik. Idag sköts ängerna till stor del av ideella krafter och tack vare dessa aktörer har vi idag lite av det gamla kulturlandskapet kvar. I andra delar av Sverige har studier gjorts på grönytor som är skapade av mänsklig hand och på de aktörer som engagerat sig i skötseln.

Barthel et al. (2005) har gjort en studie om hur mänsklig påverkan ökar den biologiska mångfalden och hur viktigt det är att upprätthålla den skötsel som format området. Studien omfattar Nationalstadsparken i Stockholm (Ekoparken). Detta grönområde har varit påverkat av människan ända sedan det reste sig ur havet efter senaste istiden. Först genom jakt på de öar som bildades vid landhöjningen, sedan genom bosättningar under vikingatiden. På medeltiden ägdes området av kloster och kyrkor för att sedan bli kunglig mark. Under den kungliga perioden betades området hårt då delar av det inhängandes och användes till jakt. Bönder kunde även, mot en viss avgift, låta sina djur beta i området. Invånarna i staden hade dåligt med bränsle då stora delar av omkringliggande skog tidigare använts som bränsle till stålindustrin. Stöld av träd till bränsle var därför vanligt, framförallt under kalla vintrar. Skötseln och utvecklingen av parken har sedan följt modet, samhällets förändringar och förändringarna i hur människan ser på naturen. Under hela förloppet har människan påverkat utvecklingen av parken. Den starka mänskliga påverkan gör att parken idag är väldigt artrik.

⁵ Göran Allard, ängskommittéens ordförande, mail 24 mars, 2009

⁶ Marianne Viberg, medlem i Vallstena IF:s ängskommitté, samtal 8 mars, 2009

⁷ Lena Eklund, ägare av Bäcks änge i Endre socken, samtal 4 mars, 2009

Trots att den endast upptar 1 % av Upplands yta finns här ungefär 75 % av alla arter i Upplands flora.

I dag är det 69 olika aktörer som är involverade i Ekoparken. Av dessa är det 25 stycken som direkt är inblandade i skötseln. De som idag har ett intresse av att parken sköts och därmed har tagit på sig ansvaret är till exempel sportklubbar, föreningar för fågelskådning och koloniägare. Flertalet av de aktörer som sköter grönyrtorna på området är involverad i någon form av organiserad aktivitet som kan kopplas till rekreation men det finns även värdefulla områden som inte tjänar som rekreationsområden. Exempel på detta är de stängselomgärdade koloniområdena som är viktiga då de fungerar som genbank och där det produceras pollen som sprids över stora delar av området. (Barthel et al. 2005)

Parken är idag hotad av att staden växer. Platsen har ett stort ekologiskt värde och alla de aktörer som är inblandade i skötseln spelar en stor roll när det gäller att skydda parken. Förändringen av miljön går här väldigt fort och för att kunna stå emot eller anpassa sig till de förändringar som sker gäller det att skapa en trygg grund att stå på. Organisationen som har hand om skötseln är beroende av en social ställning som gör att det lätt går att svara på förändringar. Den skall även sätta upp direktiv och riktlinjer för att skapa en anpassningsbar organisation som kan ta itu med kommande förändringar. För att åstadkomma detta måste de styrande i organisationen kunna ta lärdom av erfarenhet och sprida kunskapen till alla delar av organisationen. Det som i undersökningen föreslås är att det i vissa delar av Ekoparken skall tillämpas något som kallas för anpassningsbar bolagsskötsel. Detta betyder att skötsel skräddarsys för vissa delar av parken. (Barthel et al. 2005)

Ernstson, Sörlin och Elmqvist (2008) har gjort en studie på de aktörer som finns i Ekoparken i Stockholm och hur de har olika roller i att skydda parken mot exploatering. De aktörer som finns i parken bildar ett slags kärn-periferi struktur där kärntruppen är de som har politiska kontakter och de i periferin är de som har dagliga aktiviteter i parken. De med politiska kontakter skyddar parken mot stora exploateringar medan de dagliga brukarna står för det småskaliga skyddet. Parken har inte haft en naturlig utveckling utan utvecklats efter estetiska och naturbevarande ideal. De dagliga brukarna har inte kunnat påverka uppbyggnaden utan hela tiden funnits i periferin. Detta bevisar, enligt forskarna, att en samverkande förvaltning av ett ekologiskt system till stor del grundar sig på värderingar och inte endast på kunskap som det generellt framställs i litteraturen. Skall en samverkande förvaltning byggas bör därför de dagliga brukarnas ställning stärkas då de lokala brukarna har mycket viktig kunskap om ekologin i området.

Delshammar (2005) har i en avhandling gällande brukarmedverkan i kommunal verksamhet gjort ett antal fallstudier, bland annat en på Slättängsparken i Lomma kommun. Parken ligger i anslutning till ett bostadsområde och har tidigare används som lertäkt. När kommunen 1990 blev ägare till marken saknades det resurser för att sköta området och det fick i stort sett växa fritt. Då parken låg i anslutning till en bostadsrättsförenings mark utnyttjades parken av de boende i området. Vaktmästaren i bostadsrättsföreningen gjorde mindre insatser i parken så som att städa. När vaktmästaren 1992 gick i pension började han göra större insatser i området som exempelvis att röja sly och gräs. Efter att ha fått hjälp av flera boende i området bildades slutligen Slättängsparkens intresseförening 1995. Detta gjordes framförallt för att underlätta kontakterna med kommunen och för att kunna söka bidrag till skötseln. Kommunen kunde dock inte bistå med de ekonomiska bidrag föreningen önskade men sade sig villiga att hjälpa till med skötseln i viss mån, exempelvis att forsla bort parkavfallet. Föreningen lyckades dock

få ihop de pengar som behövdes för att skaffa maskiner till skötseln. De vände sig till Lions, företag och boende i närområdet och fick ett stort gensvar.

Föreningen sköter arbetet i parken så långt detta är möjligt. Kommunen hjälper till då det krävs speciella maskiner som vid fällning av träd eller bortforsling av parkavfall. Genom föreningens arbete har områdets status höjts. De boende som är med i föreningen ser det som ett bra tillfälle att komma ut och röra på sig och som ett socialt evenemang. De aktiva lägger ner så mycket tid i föreningen de vill och hinner med. (Delshammar 2005)

Alla i kommunen var dock inte helt positivt inställda till föreningen. Gatuchefen i Teknisk förvaltning såg en risk i att när föreningen efter ett par år tröttnat på att sköta området skulle det ställas krav på kommunen att skötseln upprätthölls. Det skulle då, till en början, få ske utan några extra ekonomiska medel då detta kunde ta flera år att få fram (om det alls skulle vara möjligt). Allmänheten skulle dock ställa krav på att området sköttes som tidigare då denna plats i allmänhetens ögon inte skiljer sig från andra kommunala platser som sköts kommunalt. (Delshammar 2005)

Föreningens fortlevnad hänger på att det finns eldsjälarna som håller den vid liv. De flesta i föreningen är äldre (pensionärer) då det är de som har mest tid. Ingen vet vad som kommer att hända den dag eldsjälarna inte orkar eller har lust längre. Orsaken till ideellt engagemang kan vara många och skiftande. Några kan vara att förbättra sin närmiljö, upplevelser i naturen, en möjlighet till personlig utveckling eller en symbolisk handling. Symbolisk handling kan exempelvis vara arbete med kulturmiljöer där historien på platsen är en förutsättning för arbetet i sig. (Delshammar 2005)

Enligt Jeppsson Grassman & Svedberg (1999) är de som bor på landsbygden mer aktiva i frivilliga organisationer än de som bor i storstäder. Det visar sig också att det frivilliga engagemanget ökar med stigande ålder. Det är ett resultat av att äldre är idag har både bättre hälsa och bättre ekonomi än tidigare. De har även mer tid idag än de haft tidigare och bättre möjligheter att förflytta sig då flertalet har bil och körkort. I de fallstudier Delshammar (2005) har gjort framgår det att läget av den plats som skall skötas har en avgörande betydelse för brukarmedverkan. Att platsen ligger i närheten av brukarens bostad gör att det är lättare att engagera sig.

4.2 Gotlands Ängskommitté

Gotlands Ängskommitté är en del av Gotlands hembygdsförbund och den grundades år 1944. I dag har kommittén till uppgift att vara ett stöd för ängsägarna och att dela ut belöningar för god ängshävd. Belöningarna delas ut vart femte år och består av ett diplom och ett konstverk som på något sätt förknippas med ängen (Ohlsson 2006b). Kommittén åker runt i de ängen som idag hävdas och gör en bedömning av ängens och utifrån dessa ”kontroller” bestämmer de vilka ängen som skall belönas. Om de under sina rundresor ser någon brist i hävden eller ställer sig frågande till något kontaktar de den skötselansvariga. Föreningen har ingen bestämmanderätt utan är en ideell verksamhet som kontrollerar att hävden sköts för att kunna belöna de som gör ett bra arbete. För de ängen som har miljöersättning är det kontrollanter från Länsstyrelsen som åker ut till ängarna. Om ängens inte sköts enligt föreskrivna regler kan den skötselansvarige krävas på återbetalning av den utbetalda miljöersättningen. Dessa kontrollanter har alltså ingen koppling till Ängskommittén⁸.

---

⁸ Hjalmar Croneborg, sekreterare i Gotlands Ängskommitté, telefonsamtal 23 mars, 2009.

I Ängskommittén sitter representanter från många intressenter så som ängsägarna, skolan, Gotlands Hembygdsförbund, Gotlands Naturskyddsförening och Länsstyrelsen. När kommittén bildades gjorde de en inventering av de gotländska ängerna. Denna tog, av olika anledningar, nästan tio år. När inventeringen väl var klar år 1953 visade det sig att det fanns 732 hektar hävdad äng delat på 281 ängen på ön.

På 70-talet gjordes en ny inventering, denna gång av Länsstyrelsen och det visade sig då att antalet minskat till 140 hävdade ängen med en total areal på 267 hektar. Detta betyder en minskning med 60 % på 20 år. (Ohlsson 2006b) Därefter har antalet ängen på Gotland åter ökat något i antal. Enligt en inventering gjord 2002-2004 fanns det då 204 ängen i hävd på Gotland på sammanlagt 377 hektar (Jordbruksverket 2005).

4.3 Miljöersättning

Miljöersättning söks hos Länsstyrelsen och är en ersättning för det arbete som läggs ned i ängbetet och består av 50 % EU- och 50 % nationella medel⁹. Det finns miljöersättning för ett flertal naturtyper och åtgärder, exempelvis minskat kväveläckage, skötsel av våtmarker och naturbeten. För skötsel av slåtterängen finns det två typer av miljöersättning, slåtterängen med allmänna värden och slåtterängen med särskilda värden. (Jordbruksverket 2007) Ersättningen för allmänna värden gäller de ängen där det inte finns arter som är hävdgynnade och inga speciella kulturlämningar. Det räcker dock inte att ett änge har kulturlämningar för att det skall klassas som ett änge med särskilda värden, det måste även finnas ett visst mått av intressant flora¹⁰.

För ett änge med allmänna värden utgår endast ett grundbelopp och inga mer bidrag kan kopplas till detta. Bidraget skall täcka grundskötseln vilket är fagning och slåtter och är på 1 100 kr per hektar. I ett änge med särskilda värden skall det kunna visas på att hävd har pågått under en längre tid¹¹. Det är Länsstyrelsen som gör bedömningen om ett änge har särskilda värden. Har ängbetet särskilda värden är grundbeloppet på 3 500 kr/hektar. Till detta kan extra bidrag för speciella skötselmoment sökas. För lövtäkt utgår ett extra bidrag på 100 kr per träd men det får då finnas max 20 träd per hektar, efterbete ger ett bidrag på 700 kr per hektar och lieslätter ger 7 000 kr extra per hektar (se tabell 1). (Jordbruksverket 2007) Till lieslätter räknas även när ängbetet slåss med motormanuell slåtterbalk. För att få ersättning för lövtäkt måste det i ängbetet ha funnits en tradition att träden klappas. Klappning skall ske vart femte år. Det går att ansöka om att slippa klappa träden under avtalsperioden. Efterbetet är inte reglerat till något speciellt djurslag eller till antalet betande djur. Det som finns reglerat är att djuren skall påverka hela ytan och de får inte beta för hårt, då kan det bli en anmärkning vid kontroll. Det är svårt med ”lagom” bete¹².

---

⁹ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹⁰ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹¹ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹² Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

Tabell 1

Grundersättning som utgår för de olika ängstyperna

	Allmänna värden	Särskilda värden
Grundersättning	1 100 kr/hektar	3 500 kr/hektar
Slätter med lie/manuell slätterbalk		7 000 kr/hektar
Klappade träd (max 20 st per hektar)		100 kr/träd
Efterbete		700 kr/hektar

Miljöersättning utbetalas under vissa förutsättningar. Ängset skall skötas på ett av Länsstyrelsen fastlagt sätt under en femårig avtalsperiod. Grundregeln är att ängset varje år skall slå och skördas. Vid slätter får endast skärande eller klippande redskap användas. Förna får ej samlas på marken från år till år, vissna gräs och örter skall tas bort. Höet skall ligga i minst tre dagar innan det tas bort så örterna hinner fröa av sig. Fagning på våren skall ske vid behov. Detta är de krav som ställs på ett änge med allmänna värden¹³.

Söks bidrag för ett änge med särskilda värden är skötseln mer styrd. Det finns speciella villkor som måste uppfyllas. När miljöersättning söks skriver Länsstyrelsen in vilka speciella villkor det är som gäller för det änge ersättning avser. Det kan exempelvis vara tid för slätter som skall vara mellan tionde juli och sista augusti (detta kommer i år att ändras till 15 augusti), hur skötseln av kulturlämningar skall utföras och förbud mot tillskottsutfodring vid efterbete. Ett slätterfritt år kan vara ett krav om det finns växter, fjärilar eller insekter som gynnas av att det inte slå. Totalt finns det nio särskilda villkor och det brukar anges max tre av dessa villkor för ett änge. Ett av dessa måste dock finnas med för att få det klassat som ett änge med särskilda värden. Att ha flera av dessa villkor ger inte mer i bidrag, det som utgår i betalning är grundbeloppet och de extra bidragen för skötselåtgärder. Om det vid kontroll upptäcks stora brister i skötseln kan den skötselansvarige bli skyldig att betala tillbaka den utbetalda miljöersättningen¹⁴.

Enligt Gunilla Lexell¹⁵ på Länsstyrelsen i Gotlands län gör det extra bidrag för lieslätter att det lätt blir missförstånd i de ängen där allt inte kan slå med traktor och slätterbalk. De som sköter ängset anser att de inte behöver slå av gräset där slätterbalken ej kommer åt då det extra bidraget för lieslätter inte är sökt. Hela ängset ingår dock i grundersättningen, även de bitar som måste slå manuellt. Även om ersättning inte sökts för att slå med lie måste gräset slå av i hela ängset.

Årligen görs kontroller av ängen för att se att de fastställda reglerna följs. Det är Länsstyrelsen som sköter kontrollerna och vilka ängen som kontrolleras väljs ut slumpvis. Varje år kontrolleras fem-tio procent av alla ängen (vilket betyder fem-sex ängen per år). Meningen är att varje änge skall kontrolleras vart femte år men då urvalet av de ängen som skall kontrolleras sker slumpvis kan ett änge få kontroll varje år medan ett annat aldrig får någon kontroll. Enligt Gunilla Lexell är de brister som upptäckts vid kontrollerna exempelvis att det ej är slaget, det är slaget för högt (vilket ger ett för stort förnaskikt), igenväxning, täta ytor och att det slarvas med att ta bort höet. Detta kan bero på att det är nya brukare som inte

¹³ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹⁴ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹⁵ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

ser till traditionen utan endast sköter ängset för pengarnas skull. Ett annat stort problem, enligt Gunilla Lexell, är att de som sköter ängarna inte läser de dokument Länsstyrelsen skickar ut. Där står hur ängset skall skötas och vilka speciella villkor som gäller. När miljöersättning söks för ett änge med särskilda värden åker en rådgivare ut till skötselansvariga och de skriver en plan över skötseln. Under den femåriga avtalsperioden kan sedan de som sköter ängset begära ut en rådgivare helt kostnadsfritt. På Gotland har 99,9 % av alla ängen miljöersättning och de flesta har särskilda värden¹⁶.

Förutom miljöersättning kan gårdsstöd för skötsel av slåtterängen sökas. Gårdsstödet är ett bidrag för att hålla marken i produktion för att i kristid snabbt kunna öka produktionen. Detta bidrag är till 100 % EU-medel och tillåter att marken är något mer igenväxt. Här är ersättningssumman densamma vid allmänna och särskilda värden i ängset, 1 200 kr per hektar. När gårdsstöd utgår får det, enligt nya bestämmelser från EU, i ängen med allmänna värden endast finnas 60 träd per hektar och i ängen med särskilda värden endast finnas 100 träd per hektar. För ängen med särskilda värden gäller detta endast för gårdsstödet. Finns det mer än 100 träd per hektar utgår alltså fortsatt miljöersättningen medan gårdsstöd inte betalas ut för den delen av ängset där antalet träd överstigs. Detta har dock kompenseras med att miljöersättningen då kommer att ökas på med de 1 200 kr per hektar, som tidigare var gårdsstöd. Det blir alltså samma summa som betalas ut men pengarna kommer från olika kassor¹⁷. (se tabell 2).

Tabell 2

Grundersättning för ängen med särskilda respektive allmänna värden beroende på antalet träd/ha

	Gårdsstöd	Miljöersättning
Allmänna värden, mer än 60 träd/ha, gammalt avtal	1 200 kr/ha	1 100 kr/ha
Allmänna värden, mer än 60 träd/ha, nytt avtal	Ingen ersättning	Ingen ersättning
Särskilda värden, mindre än 100 träd/ha	1 200 kr/ha	3 500 kr/ha
Särskilda värden, mer än 100 träd/ha	Ingen ersättning	1 200 + 3 500 kr/ha

För de ängen som är klassade som allmänna värden och där det finns mer än 60 träd per hektar kan det fortsatt utgå miljöersättning utan att träd behöver fällas om det redan finns ett tecknat avtal. Skall det däremot tecknas ett nytt avtal får det inte finnas mer än 60 träd per hektar för att miljöersättning och gårdsstöd skall utbetalas (se tabell 2). Som träd räknas inte hassel (*Corylus avellana*), hagtorn (*Crataegus* sp.), en (*Juniperus* sp.) och slån (*Prunus spinosa*). De ängen som inte får miljöersättning har endast gårdsstöd och har, enligt Gunilla Lexell, förmodligen missat att söka miljöersättning¹⁸.

¹⁶ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹⁷ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

¹⁸ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

5 Undersökning av två ängen

5.1 Hulte Kruppar änge

Änglet Hulte Kruppar (se figur 7) ligger i Hemse samhälle på södra Gotland (se figur 6). Änglet ägs av Svenska kyrkan och är på 4,2 hektar. Här har det funnits en eller flera gårdar under järnåldern och på skattdokument från år 1704 framgår det att det redan då var änge på platsen. I änglet växer bland annat ek (*Quercus* sp.), ask (*Fraxinus excelsior*), hassel (*Corylus avellana*), björk (*Betula* sp.), tall (*Pinus sylvestris*) och apel (*Malus* sp.) (Ohlsson 2006b). Änglet är ett av Gotlands största och här finns omväxlande öppna partier och skuggiga lundar vilket ger en stor artrikedom av örter. Orkidéer så som johannesnycklar (*Orchis militaris*) och nattviol (*Platanthera bifolia*) kan hittas i änglet (Länsstyrelsen u.å.). Hulte Kruppar änge ligger i utkanten av Hemse samhälles sydöstra del. Änglet ligger längs väg 142 som går genom Hemse samhälle.

Figur 6. Hemse samhälle © Lantmäteriet Gävle 2009. Medgivande I 2008/1959.

Intervjuer har hållits med den ansvariga för skötseln, ordförande i Alva/Hemse/Rone kyrkliga församling samt med en lärare från klass fem på Högbysskolan i Hemse som brukar vara i änglet och faga med sin klass. Intervjun med ordförande i den kyrkliga församlingen hölls i

Hulte Kruppar änge den 14 april 2009 och intervjun med läraren hölls på Högby skolan den 15 april 2009.

Figur 7. Hulte Kruppar änge i Hemse.

5.1.1 Aktörer

Ansvarig för skötseln av ängset är från 2008 ordföranden i Alva/Hemse/Rone kyrkliga församling. Innan dess har ängset skötts av en idrottsförening i samhället, Hemse BK. Till sin hjälp har ordföranden till viss del de anställda i kyrkan och skolbarn från Högby skolan i Hemse. Från skolan kommer det vid fagning cirka 100 elever från förskolan till klass sex och cirka åtta vuxna. Det är full uppslutning under fagningsdagen och vissa år mer än så när det även kommer föräldrar till barnen. Under dagen är alla anställda i kyrkan med vilket är fem-sex personer. Slåttern sköts av ordförande och klockarna (kyrkvaktmästarna) i församlingen. De byts av under slätterperioden. För att få bort det avslagna höet har det tidigare lejt i två personer. Från och med i år är de dock inte intresserade av att ställa upp på detta då höet inte går att använda, de hästar som utfodrades med höet ville inte ha det. Hur problemet med bortforsling av hö skall klaras av finns det idag ingen lösning på. Bredvid ängset ligger en liten åker. Den som arrenderar åker har fåren på bete på åkern och i ängset ett par veckor under sensommar/höst.

Skötseln var tidigare utlagt på Hemse BK och de organiserade då både fagning och slätter. Huvudansvaret låg fortsatt på klockarna i församlingen men det skedde, vad ordförande vet, ingen kontroll av ängsskötseln.

Enligt ordförande är det svårt att få folk att ställa upp på skötseln av ängset. Hembygdsföreningen i socknen har hand om Högby äng och det är där folk ställer upp och jobbar.

5.1.2 Skötselmetoder

Ängset sköts traditionellt med fagning, slätter, efterbete, klappning av träd och röjning. Fagningen sköts av skolbarnen och de hinner med i stort sett hela ängset. Ängset delas in i olika delar och varje klass sköter sin del. De små barnen, förskolan och klass ett, plockar pinnar och grenar, klass två räfsar lite och plockar pinnar och klass tre-sex räfsar. Det är ett mindre område längst ner i ängset som inte brukar hinnas med. Ordförande funderar på hur det skall kunna omorganisera så allt hinner fagas. En tanke är att maskinellt räfsa ut löven på de stora öppna ytorna för att sedan samla ihop och forsla bort. Ängset fagas under en förmiddag runt valborg och fagningsdagen görs som ett evenemang. En klocka och ett schema hängs upp i ängset så alla skall kunna se när det är rast och när det är ”jobbtid”. Dagen avslutas med en

lekstund där sjätteklassarna ordnat med lekar för de andra barnen. Under fagningsdagen bjuder den kyrkliga församlingen barnen på korb och dricka. Läraren anser att det är viktigt att det inte blir för jobbigt för barnen. Ligger löven för svårt till i exempelvis ett buskage kan en vuxen behöva komma och hjälpa till. Blir barnen trötta på att räfsa får de bära löv till brännhögarna. Samma brännhögar används från år till år.

Eleverna på Högbyskolan är väl insatta i varför ängets skall fagas men också varför ängets skall slå. Vissa av lärarna på skolan har ett större intresse av ängsskötsel och går därför igenom mer grundligt varför de olika momenten utförs. Läraren i klass fem på Högbyskolan anser att det är viktigt att barnen får lära sig hur och varför ängets skall skötas så hon går igenom ängets historia och äldre tiders jordbruk.

Slåtter sker med en motormanuell slåtterbalk. Med denna kommer de åt överallt och behöver inte slå med lie eller liknande. Det är ordförande och klockarna i församlingen som byts av med att köra slåtterbalken. När höet slagits av får det ligga kvar i minst tre dagar för att örterna skall hinna fröa av sig. Därefter samlas det ihop och forslas bort. Det anordnas inget evenemang runt slåttern så som exempelvis slåtteröl/slåttergille. När Hemse BK hade hand om skötseln av ängets slogs det med traktor och slåtterbalk. De områden slåtterbalken inte kom åt slogs med gräsrojare (trimmer).

Ängets efterbetas ett par veckor med cirka 100 stycken får som lejs in. De släpps på bete i mitten av augusti eller början av september och betar i två veckor. När de skall släppas på bestäms av fårägaren. Vattentanken till fåren står på en åker bredvid då det blir väldigt upptrampat runt tanken och detta skulle slita för mycket på ängets.

Klappning av träden har gjorts för två år sedan och träden skall klappas vart femte år. Innan de klappades var det inte gjort på cirka tio år. När träden klappades stod en man i traktorskoppan och en motorsåg användes för att kapa av grenarna. De avkapade grenarna togs upp med en traktor med grip och forslades bort. Då askskottsjukan finns i ängets vet ordförande inte hur det kommer att bli med klappningen av träd framöver.

Röjningen sker lite varje år och om möjligt på vintern. Är det inte tjäle i marken på vintern får det ske en annan tid på året när det går att köra i ängets. Enligt nya bestämmelser från EU får det endast finnas 100 träd per hektar för att EU-stöd skall betalas ut så det måste glesas ur mer i ängets.

Mycket av skötseln sker efter EU-direktiv då skötseln finansieras av EU-stöd. För två eller tre år sedan upprättades en skötselplan som sträcker sig över fem år. Enligt ordförande måste ängets kunna skötas rationellt då det är mycket jobb och svårt att få ihop folk.

5.1.3 Finansiering

Skötseln av ängets finansieras av EU-stöd, miljöersättning. Hemse BK som skötte ängets tidigare fick 20 000 kronor för detta. Att idrottsföreningen hade hand om skötseln blev till slut för dyrt och den kyrkliga församlingen tog tillbaka skötseln 2008.

Då ängets slå med manuell slåtterbalk utgår ett extra bidrag på 7 000 kronor. För efterbetet utgår det ett extra bidrag (hur stort visste han dock inte vid intervjutillfället) och för de klappade träden utgår ett extra bidrag på 100 kronor per träd. Det får dock max finnas 20 klappade träd per hektar för att de skall vara bidragsberättigade. Det har vid tidigare kontroller funnits 80 bidragsberättigade träd i ängets. Vid senaste kontrollen fanns det 57 stycken kvar.

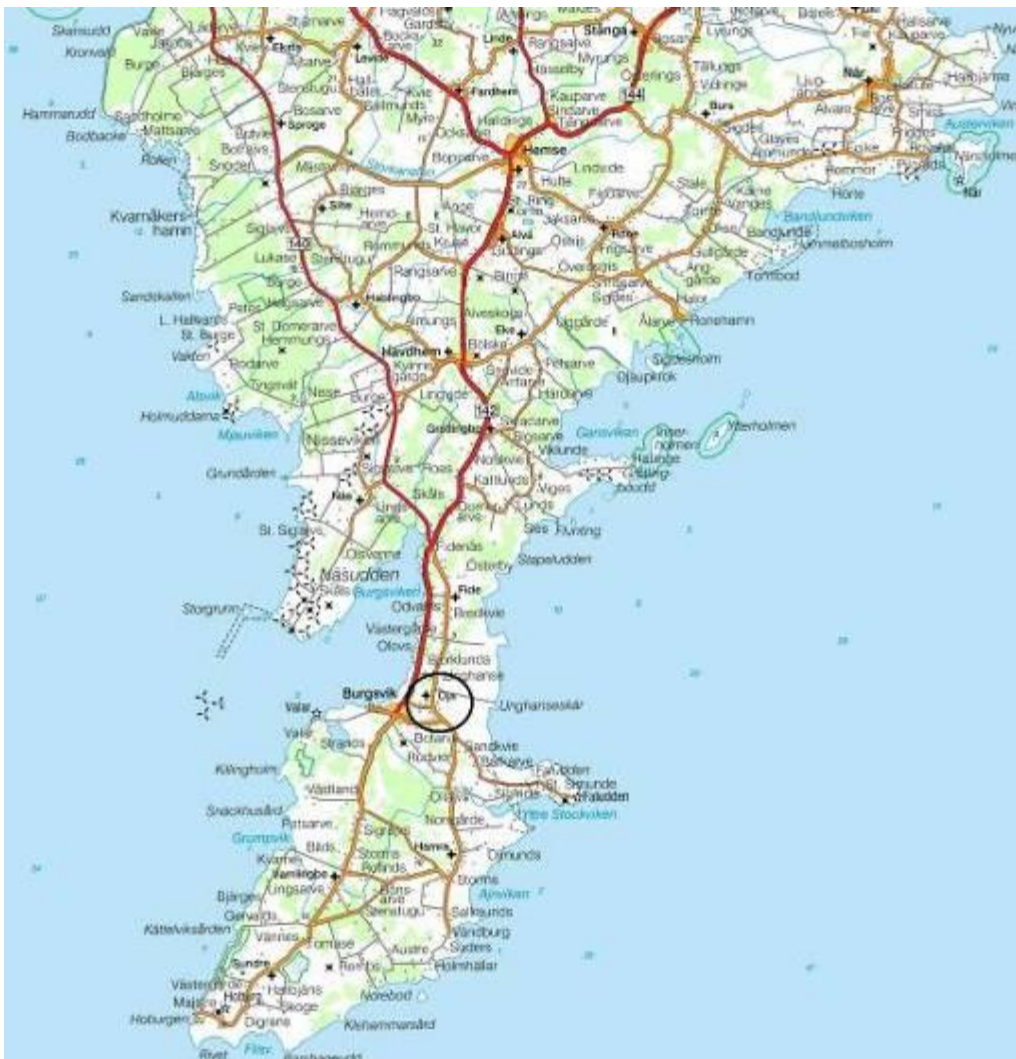
Ordförande räknar med att det tillsammans blir ett bidrag på 11-12 000 kr per hektar vilket gör att det totalt utgår ett bidrag för hela skötseln av änget på cirka 50 000 kronor.

För att motivera barnen till fagningen får skolan 50 kronor per barn som kommer till fagningsdagen. Pengarna går till en klasskassa. De som tidigare tog hand om bortforsling av höet fick 5 000 kronor.

Då det utgår miljöersättning till änget blir skötseln styrd av EU-direktiv så som att träden skall klappas vart femte år och att höet skall ligga kvar i minst tre dagar innan det forslas bort. Att fåren har ett bete intill änget där vattentanken står är egentligen inte helt korrekt enligt EU-reglerna. Det anses då att fåren kommer att gödsla mer i änget då de har mer bete men ordförande tror det är tvärt om. Då fåren har större yta att röra sig på gödslar de även på den extra betesmarken och alltså mindre i änget.

5.2 Storängnet

Storängnet är beläget i Öja socken på södra Gotland (se figur 8)

Figur 8. Öja socken. © Lantmäteriet Gävle 2009. Medgivande I 2008/1959

Storängnet är på ett hektar och omgärdat av vastar (stenmurar) (se figur 10). Här växer det björk (*Betula sp.*), ask (*Fraxinus excelsior*), och hassel (*Corylus avellana*). I änget finns örter

så som höskallra (*Rhinanthus serotinus*) och ögontröst (*Euphrasia stricta* sp.). (Ohlsson 2006b) Det finns i anslutning till ängset en brya (damm) som även den är omgärdad av vassar (se figur 9). Jorden i ängset är mycket sandig och i anslutning till Storängen ligger ett annat ängset som, mycket passande, heter Sandängen. Skötselansvarig för Storängen har även hand om skötseln av Sandängen och de båda ängarna är tillsammans på tre hektar. Tidsangivelser för olika skötselmetoder i intervjun med skötselansvarig är beräknade på båda ängarna. De båda ängarna ligger i anslutning till Domerarve gård i Öja socken.

Figur 9. Brya i Storängen i Öja.

Intervjuer har hållits med den ansvarige för skötseln i Storängen och en lärare i NO på Högbyskolan i Hemse som har varit i ängset och fagat tillsammans med eleverna ett år. Skötselansvarige är mycket för gotländsk kultur och har titeln ”kulturhantverkare”. Hans nuvarande projekt är att återskapa en gammal ladugård. Förutom det lägger han mycket vast och är agbas (ag, *Cladium mariscus*, är ett vassliknande halvgräs som används på tak, bas = ”chef” över arbetet) och lägger flistak runt om på sudret (södra Gotland). Skötselansvarige är också ordförande i kyrkbyns kulturförening vilket är en förening med ”odlande kultur”. Föreningen har hand om kyrkanget och är som en vanlig hembygdsförening (men är inte med i hembygdsförbundet). Det är en arbetande förening vilket betyder att ett dagsverke leder till medlemskap i föreningen. Intervjun med skötselansvarige hölls i hans hem den 16 april 2009. NO läraren intervjuades per telefon den 15 april 2009.

Figur 10. Storängen i Öja omgärdad av vassar.

5.2.1 Aktörer

Änget ägs av den skötselansvariges bror som är präst i Fardhem församling. Skötselansvarige arrenderar änget idag men vet ej hur det kommer att bli när brodern går i pension. Till största delen sköter skötselansvarige änget själv. Vid fagning kommer det skolungdomar från Öja socken som går i högstadiet i Hemse. Det brukar vara sex-sju stycken men det är beroende på hur många högstadieelever det finns i Öja. Det är läraren var med på fagningen var det 10-15 stycken elever. Under fagningsdagen är det, enligt NO läraren, full uppslutning vilket betyder att alla elever kommer och fagar. Eleverna har med sig minst en lärare till änget. Enligt NO läraren är lärarstaben allmänt positivt inställda till fagningsdagen. Det brukar dock vara vissa som tar ut komplodigt den dagen. Om det beror på ointresse eller att det i övrigt är svårt att ta ut ledigt för övertidstimmar kan NO läraren inte svara på. Hur eleverna ser på fagningsdagen har mycket att göra med inställningen hos lärare och föräldrar men också på vädret och hur det introduceras. Enligt NO läraren får det läggas fram på rätt sätt, att det blir skönt att slippa skolan en dag. Innan fagningsdagen brukar NO läraren gå igenom med eleverna varför änget fagas och vad som är viktigt att tänka på. Att inte räfsa för hårt och att hålla sig till de brännplatser som redan finns.

Skötselansvarige anser att många barn tycker det är jobbigt att faga. Många jobbar dock på bra och tycker det är skönt att vara från skolan en dag. Enligt skötselansvarige minskar antalet skolbarn då det föds få barn på södra Gotland. Det händer att skötselansvarige fagar hela änget själv och låter skolbarnen gå in till grannen för att faga.

5.2.2 Skötselmetoder

I änget är det traditionell skötsel med fagning, slåtter, efterbete, koxning av gödsel och röjning. Då fagningsdagen i allmänhet ligger alldeles för sent på året händer det att skötselansvarige hunnit faga klart hela änget innan skolbarnen hinner komma dit. Det har hänt att fagningen varit klar i början av april. Ju längre tid som går desto mer svårfagat blir det. På de öppna ytorna kör han med en sidvändare (hövändare) som kastar ihop löv och kvistar i högar. I övrigt sker fagningen med en träräfsa (räive). Att räfsa med en räive kräver en speciell teknik. Det blir då inte alls lika jobbigt att räfsa som med dagens stålräfsor. Kunskapen om hur en träräfsa används håller tyvärr på att försvinna. På ett år läggs upp till 75 arbetstimmar på fagning.

Slåtter sker helt med lie vissa år. I övrigt slås änget med traktor och slåtterbalk. Att slå hela änget med lie tar 14 dagar. Skötselansvarige har funderat på att ha slåtteröl och då bjuda in 10-15 personer som kan slå med lie. Det kommer då att vara fest hela dagen med mat och gotlandsdricke (jäst gotländsk brygd av malt, humle och enavkok) enligt gammal sed.

Efterbete sker med 60 stycken amkor. De släpps på i september eller oktober och går någon vecka. Förr slogs änget tidigare på året, senast den andra juli var änget slaget, och djuren kunde släppas på bete. Att änget betades så länge hade ingen negativ inverkan på höskörden. Då är det värre med de ängen som idag ”betas” av turister från maj och framåt. Turisterna som kommer till änget trampar ner gräs och örter och det har en större negativ inverkan. Några träd har klappats för cirka tio år sedan men det görs inte idag. Det finns enligt skötselansvarige ingen tradition av att klappa träden.

Röjning i änget sker lite varje år under vintern. Under en promenad i änget ser vi att det är en del björkar som håller på att ramla. Skötselansvarige berättar att ett flertal björkar redan har fallit. I övrigt tas torrbjörkar bort och hasselbuskar glesas ur.

5.2.3 Finansiering

Skötseln av ängbetet finansieras genom miljöersättning och då ängbetet slåss med lön är det bra betalt för skötseln. För ängbetet och en hage blir det ett bidrag på ca 40 000 kr. Det den skötselansvarige reagerat på är att det inte utgår något extra bidrag för fagning då detta är ett av de mest tidskrävande momenten i skötseln.

5.3 Övriga aktörer inom ängsskötseln

Intervjuer har hållits per telefon den 22 mars med före detta ordförande i Endre rödakorskrets. Hon avsåg sig ordförandeskapet 2008 efter att ha varit ordförande i 20 år och är nu endast medlem i föreningen. Rödakorskretsen har hand om fagningen i Allekvie änge i Endre socken (se figur 11). Den 22 mars hölls även en intervju med en högstadieläro från klass sju på Lännaskolan i Slite. Han kommer i år att faga i Boängen i Lokrumme socken (se figur 11). Othem-Boge hembygdsförenings före detta ordförande intervjuades per telefon den fjärde maj 2009. Han avsåg sig ordförandeskapet 2008 efter att ha varit ordförande i åtta år och är nu endast medlem i föreningen. Hembygdsföreningen har hand om hela skötseln av Laxare änge i Boge socken (se figur 11). De båda ordförandena som har intervjuats är pensionärer.

Figur 11. Endre, Lokrumme och Boge socken. © Lantmäteriet Gävle 2009. Medgivande I 2008/1959

De aktörer jag intervjuat utöver de med anknytning till Hulte Kruppar och Storängen bor alla i närheten av det änge de sköter. De båda före detta ordförandena har även sina föreningar i samma socken som ängbetet ligger i. Högstadieläro, som i år fått välja mellan flera ängen, valde ett änge som ligger så nära hans hem att han kan cykla dit.

De båda föreningarna har haft hand om skötseln av ängbetet under en lång tid. I Allekvie tog rödakorskretsen över skötseln någon gång på 1960-talet. I Laxare har hembygdsföreningen haft hand om skötseln sedan föreningen startade på 1980-talet. Där var det en eldsjäl inom föreningen som tog tag i det. Varför rödakorskretsen tog över skötseln vet inte respondenten då det var så länge sedan.

Skötselmetoderna som används är de traditionella i alla fallen. I både Allekvie och Laxare änge fagas det både med hjälp av skolbarn och föreningen som har en egen fagningsdag. Högstadieläroaren är med under en fagningsdag där de räfsar och möjligen bränner brännhögarna. I Laxare änge har föreningen även hand om slåtter, efterbete, klappning och röjning. Slåttern sker med traktor och slåtterbalk och efterbetet sköts av Charolaise kor. Änget betas i max tre-fyra dagar, vid längre bete påverkas änget allt för mycket enligt före detta ordförande. För ett par år sedan klappades träden och det röjdes i änget. Till detta togs det hjälp utifrån (arbetscentrum), med Länsstyrelsens godkännande. Före detta ordförande ansåg inte att det var nödvändigt att röja varje år.

I både Allekvie och Laxare änge är det aktiviteter runt fagning och i Laxare även vid slåtter. I Laxare änge är det på kvällen efter fagningsdagen lite festligheter med mat och dryck. Slåtterdagen bjuds det på förtäring under dagen och det är underhållning av något slag så som dragspelsmusik eller en trubadur som spelar och sjunger. I Allekvie bjuds det på lunch i änget under fagningsdagen. Det var tidigare en större tillställning med ordentlig lunch men har nu "bantats" till att bli grillad korv, fika och kanske ett glas gotlandsdricke.

Det de båda före detta ordförandena har reagerat på är att det är svårt att få med ungdomar. I Allekvie ansåg respondenten att det var svårt att få med folk över huvud taget men helst de unga. I Laxare änge var det mer uttalat att det var svårt att få med de unga i skötseln. De som hjälper till i änget är från 50 års ålder och uppåt. De annonserar i tidningar och radio när det är dags att faga och slå. Det kommer folk både från socknen och utifrån. De utifrån brukar dock vara "hemvändare", det vill säga före detta Slitebor, som kommer.

6 Diskussion

Nedan kommer jag att diskutera angående den metod jag valt. Därefter följer en diskussion angående de svar jag fått i intervjuerna ställt mot den litteraturstudie som är gjord. Sist kommer en diskussion som inte baseras på litteraturen utan behandlar de tankar jag fått under arbetets gång.

6.1 Metod

Den metod jag valde att välja ut två ängen och sedan göra intervjuer med de inblandade aktörerna ger inte en fullständig översikt på de skötselmetoder som finns idag. Jag anser dock att det var den metod som gav en klarast bild av hur olika aktörer sköter sina ängen. Då ett av ängerna även bytt skötselpersonal förra året fick jag en liten inblick i en tredje parts skötselmetoder. De uppgifterna bygger dock på vad ordförande sett vid ett tillfälle när han varit i ängst under slåttern och detta är viktigt att tänka på innan några slutsatser dras av det. Jag anser att valet av ängen är relevant då de skiljer sig på många punkter vad det gäller både aktörer och skötselmetoder. Ängerna skiljer sig även storleksmässigt och i utseende. Hulte Kruppar har mer öppna och slutna partier medan Storängen är ett till största delen öppet änge med ett trädsikt.

Ängerna på Gotland skiftar mycket då vissa är väldigt öppna andra mer träd och buskrika. Det finns även fuktiga och torra ängen. Hade en enkätundersökning genomförts hade ett flertal olika ängstyper kunnat jämföras men jag anser att svaren inte hade blivit så uttömmande. Även skötselmetoder och aktörer skiljer sig mellan ängerna på Gotland.

Då det är ett flertal aktörer i varje änge och alla skulle intervjuas blev det ett väldigt begränsat antal av de mer än 200 ängerna på ön som hanns med. En enkätundersökning hade kunnat täcka in ett större antal ängen och därmed fler aktörer och skötselmetoder men hade inte gett så utförliga svar som en intervjustudie. På grund av det begränsade antalet ängen är undersökning alltså inte generaliserbar på alla Gotlands ängen.

Intervjuerna spelades inte in utan endast anteckningar togs som sedan skrevs rent och det kan då förekomma att jag har lagt mina egna värderingar och tolkningar i svaret och antecknat enligt den tolkningen. Vid alla intervjutillfällen har anteckningarna skrivits rent samma dag för att det skall vara så färskt i minnet som möjligt. Då anteckningarna skrevs rent har jag givetvis följt det som är skrivet under intervjun. Att använda en halvstrukturerad intervjumetod gjorde att respondenterna berättade mycket om sina erfarenheter i ängsskötseln. Till exempel fick jag under intervjun med den skötselansvarige för Storängen i Öja reda på mycket om hur de arbetade i ängst när han var barn, hur hävdtraditionen i ängst sett ut och hur det ser ut idag.

Båda de ängen som valdes ut ligger på södra Gotland. Detta medförde att de skolklasser som fagade ängerna kommer från samma skola. Dock är det låg- och mellanstadiet i ett änge och högstadiet i det andra. Min uppfattning är att det på södra Gotland är viktigare med de gotländska traditionerna och för att få fram skillnader i synsätt hos lärare skulle det ha varit bra med ett änge från söder och ett från norr. Då extra intervjuer skulle göras med aktörer inom ängsskötsel (ungdom, rödakorskrets och hembygdsförening) valdes dessa därför från norra Gotland.

Intervjuerna med rödakorskretsen och hembygdsföreningen hölls i båda fallen med före detta ordförande i föreningarna. Då båda varit ordförande i respektive förening under en längre tid

och lämnat sina uppdrag 2008 valde jag att intervju dessa istället för de som nu innehar ordförandeskapet. De är båda fortsatt med som medlemmar i respektive förening.

6.2 Aktörer

Mänsklig påverkan bidrar till att den gröna miljön blir extremt artrik. Förutom ängarna som har varit under mänsklig påverkan under flera tusen år, kan det även utläsas i den studie gjord av Barthel et al. (2005). Ekoparken i Stockholm har alltid varit under mänsklig påverkan på ett eller annat sätt och är fortsatt beroende av ideella krafter för att skötseln och därmed den biologiska mångfalden skall kunna upprätthållas. Liksom ängarna är Ekoparken en hotad miljö. Parken hotas av att staden växer men tack vare de föreningar och ideella krafter som verkar i parken skyddas denna av exploatering. En parallell kan dras till de gotländska ängarna. Hade det inte varit för alla de ideella föreningar och de privatpersoner som lägger ner enormt mycket tid och energi hade ängarna förvildats eller odlats upp och många örter, lavar, svampar med mera försvunnit ur vår flora. Skillnaden mellan Ekoparken och ängarna är att Ekoparken sköts av föreningar som sedan också utnyttjar området på något sätt som exempelvis sportklubbar eller koloniägare. De får ut något personligen av att sköta området. I ängarna sköts området för att få pengar till föreningen. Att sköta ängerna ger inte någon personlig vinning utan görs för föreningens skull. Flera av respondenterna har kommenterat att det är svårt att få folk att ställa upp och detta skulle kunna vara en anledning. Ett exempel på detta kan vi se i Hulte Kruppar änge. De som tidigare forslade bort höet fick förvisso betalt för att göra det men när höet inte gick att använda fanns inte längre något intresse av att ställa upp.

EU och Länsstyrelsen är två parter som har stort inflytande i ängsskötseln och som med myndighetsutövande även skyddar dessa viktiga kulturmarker. Enligt de regler som finns i och med miljöersättningen blir skötseln dock till vissa delar väldigt styrd och alla ängen i landet sköts på liknande sätt. Enligt Ernstson, Sörlin och Elmquist (2008) skall de dagliga brukarna, vilket i detta fall måste ses som de skötselansvariga, få en större roll i en samverkande förvaltning av grönområden (i detta fall ängen). På vissa platser skulle detta säkert vara till stor fördel då den lokala traditionen då kom att följas i större utsträckning. Å andra sidan tror jag samtidigt att den hårda styrningen från myndigheterna kan behövas på vissa platser. Detta då de ansvariga för skötseln inte har kunskap om traditionen av ängshävd. De insatser som då görs i ängerna är för att uppfylla kravet för att få miljöersättning. Viktigt är att skötselansvariga tar hjälp av myndigheterna och att samarbetet stärks istället för att Länsstyrelsen enbart skall ses som en kontrollerande myndighet som det i många fall görs idag.

Det har från flera av respondenterna kommit kommentarer om att det är svårt att få de unga att ställa upp. Detta kan vi även se i den fallstudie Delshammar (2005) gjort. I den park i Lomma där det startades en förening för att sköta området var det övervägande pensionärer som var aktiva. De unga i området hade inte tid att engagera sig i skötseln. Föreningens överlevnad hänger på att det finns eldsjälarna, någon som brinner för att jobba vidare med området vilket även gäller i ängsskötseln. Finns det inte intresse av att sköta området och om de som organiserar skötseln försvinner kommer det att upphöra. Skrämmande är då att det till största delen är den äldre generationen som ställer upp ideellt. Av de fyra intervjuade skötselansvariga (Hulte kruppar, Storängen, rödakorskrets och hembygdsförening) var tre pensionärer. Vad händer när de faller ifrån? Kommer nästa generations pensionärer att ställa upp lika mycket på ideellt arbete? Liten tröst kan finnas i den utredning som gjordes av Jeppsson Grassman och Svedberg (1999) som visar att frivilligt engagemang ökar med stigande ålder och att det är på landsbygden flest ställer upp på ideellt arbete. Fortsätter denna trend kan det finnas hopp för skötseln av ängarna!

Att få folk som inte har anknytning till socknen där ängeligger att hjälpa till med skötseln är ett problem. Det är något jag märkt under mina år som medlem av en idrottsförening där vi hade hand om hävd av ett änge på norra Gotland. De personer som vanligtvis kom till fagningsdag och slåtter var de som hade anknytning till socknen på något mer sätt än att bara vara med i idrottsföreningen. Delshammar (2005) har i de fallstudier som gjorts kommit fram till att platsen läge har en avgörande betydelse. Ligger grönytan i närområdet är det lättare att engagera sig. Det kan även slå över för mycket åt andra hållet. Under arbetets gång har jag fått höra talas om att föräldrar har ringt till skolan och klagat då barnen skall faga i ett annat änge än det i socknen.

6.3 Skötselmetoder och finansiering

Miljöersättningen är förknippad med många regler runt hur ängel skall skötas. Det är bestämt när på året det skall slås och hur länge höet skall ligga kvar. Med miljöersättning styrs även skötseln så att ängena efterbetas och att träden klappas där det varit tradition¹⁹.

Anmärkningsvärt är att det i den extra miljöersättning som utbetalas för efterbete inte finns några direkta regler. Det kan vara vilket djurslag som helst och det finns inte reglerat hur många djur eller hur länge de får beta. Enligt Croneborg (1999) skall efterbete helst ske med ungnöt medan häst bör undvikas då de gnager på träden. Som miljöersättningen är utformad utbetalas alltså lika mycket i bidrag för alla djurslag. Det som används mest idag är får vilket är ett bättre alternativ än hästen men inte fullt så bra som ungnöt enligt Croneborg (1999). Åsikterna går även isär i frågan om hur länge det skall betas. I Laxare änge, som betas av nöt, betas det endast några dagar medan de båda ängena på södra Gotland, som betas av får respektive nöt, betas i ett par till flera veckor. Enligt skötselansvarige i Storängen betades ängel mycket längre förr, redan i mitten av juli släpptes korna på bete i ängel och det hade inte någon negativ inverkan på höskörden kommande år. Hur det förhåller sig med detta kräver en längre tids studie av ängen som betas olika hårt.

Slåtter är det skötselmoment som regleras mest enligt miljöersättningsreglerna. Det skall ske med skärande redskap och under en viss tid på året²⁰. Att det utgår ett extra bidrag för lieslåtter gör att de ytor som är svåra att komma åt med slåtterbalk oftare slås manuellt. Det kräver lite mer jobb och lite annan utrustning men de ytorna ger ett extra stort bidrag. Samtidigt är det ett bekymmer då det händer att skötselansvarig anser att de inte behöver slå de ytorna då de inte har det extra bidraget för lieslåtter²¹. Detta är ett missförstånd som kan påverka ängel i stor grad, framförallt i de ängen där det är mycket träd, buskar eller andra hinder.

Höök Patriksson (1998) anser att det är viktigt att följa de lokala hävdtraditionerna vilka kan vara olika över landet. Detta kan bli en svårighet om ängel finansieras av miljöersättningen. Alla Sveriges ängen som har miljöersättning skall, enligt fastställda regler, skötas på samma sätt. Detta är något en av respondenterna som varit med och skött ängel sen han var barn reagerat på. Respondenten ansåg att slåtern låg allt för sent då de förr slog ängel mycket tidigare än idag.

Tecken i naturen var förr ett riktmärke för när olika skötselåtgärder skulle göras. Fagning när fagningsblomman blommade och slåtter när ängsskallran skallrade och slåttergubbens ”drängar” blommade. (Jordbruksverket 1995) I dag sker fagning när tid finns och slåtern

---

¹⁹ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

²⁰ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

²¹ Gunilla Lexell, Länsstyrelsen Gotland, intervju 21 april, 2009.

skall ske mellan den tionde juli och 15 augusti. Det extra bidraget på 7 000 kr för lieslätter bör göra att det rensas ordentligt i buskiga och steniga partier. För alla växter och djur är alla dessa regler inte att föredra. Den utrotningshotade fjärilen blodtoppblomvecklaren kan behöva ha sin värdväxt, blodtoppen, ända in i september för att larverna skall hinna utvecklas. Är slåttern för noggrann i de ängen blodtoppen finns kommer fjärilen snart att försvinna. Detsamma gäller den hotade örten svensk ögontröst. Har den inte hunnit blomma och sätta frö innan gräset slås av är den snart utrotad från platsen. Har de skötselansvariga inte vetskap om de värden som finns i ängset kan lätt rödlistade arter utrotas på kort tid. Ett exempel på detta är det änge som klippts med gräsklippare innan frösättning och där svensk ögontröst försvunnit från platsen (Johansson 2007). Även djurlivet påverkas av skötseln och framförallt av slåttern och de redskap som används. Som Humbert, Ghazoul och Walter (2009) visar i sin undersökning är det att föredra att använda slätterbalk istället för lie då detta sänker dödligheten hos vissa djurarter. De poängterar även i undersökningen att tidpunkten för slätter är viktig. Det gäller för de skötselansvariga att vara väl insatt i flora och fauna i ängset för att kunna använda de bästa skötselmetoderna och göra insatserna i rätt tid. Då det är svårt att få ihop folk att hjälpa till tror jag dock att de olika skötselmomenten utförs när det är störst chans att folk ställer upp, inte när det passar bäst för växter och djur. Detsamma gäller skötselmetoder, det skall vara så rationellt som möjligt men inom ramen vad som är tillåtet för att bidrag skall betalas ut. Hur växt och djurlivet påverkas är av sekundär betydelse.

6.4 Indirekta aktörer

I ängsskötseln är det inte bara de som är ute och sköter ängset som påverkar, det finns ett flertal indirekta aktörer. Ängskommittén är en av dessa. Deras arbete med att åka runt till alla öns ängen och ge positiv feedback på det arbete som läggs ner tror jag är otroligt viktigt. Då de åker runt till alla ängen under en femårsperiod kan de även se om skötseln börjar försämrans och ifrågasätta varför utan att komma med pekpinnar eller krav.

Länsstyrelsen och de kontrollanter som åker runt är en annan indirekt aktör i skötseln. Då deras uppgift är att påpeka felen i skötseln bemöts de inte lika positivt som Ängskommittén. En fråga som kan ställas är varför besöken slumpas fram vilket leder till att vissa ängen aldrig får någon kontroll. Anledningen är säkert att de som sköter ängset inte skall veta när de kommer ut men spelar det verkligen någon roll? Har ängset inte skötts som det skall under fem år tror jag det kan vara svårt att ”reparera skadan” precis innan kontrollanten skall komma. Ett rullande schema anser jag hade varit det bästa.

En annan indirekt aktör är EU genom miljöersättning och gårdsstöd. Bestämmelserna om ett begränsat antal träd per hektar är ett lysande exempel på att EU kommer in och styr över skötsel och därmed utseende i våra ängen. Att det blivit undantagsregler för de ängen med särskilda värden tror jag att många som sköter ängerna har missat. En av respondenterna anmärkte att de var tvungna att gallra i ängset då det var för tätt med träd. Frågan är hur Länsstyrelsen skall göra för att nå ut till de som sköter ängerna med sådan viktig information? Om alla ängen fick regelbundna kontroller kunde detta kanske lösas på ett smidigt sätt. Vid kontrollen fick skötselansvariga muntlig och kanske även skriftlig information om vilka regler som gäller och vilka ändringar som införts. På detta sätt tror jag att missförstånden skulle minska.

6.5 Hot mot ängshävden

I takt med att jordbruket har rationaliserats och moderniserats har ängset mer och mer mist sin funktion och i dag är det endast en liten rest som finns kvar av de hävdade ängerna. Att det på Gotland finns så gott om ängen får vi tacka det gotländska lynnet och de utdikade myrarna

för. Gotland är en plats där tradition på många håll är oerhört viktig. Allt skall göras enligt gammal sed och utvecklingen har på ön gått sakta framåt. Frågan är hur länge det kommer att vara så? Utvecklingen går trots allt framåt och även på Gotland blir jordbruken större och större. Flera gårdar på ön liknar mer industrier än jordbruk. Allt som görs på gården skall kunna räknas hem i pengar och det finns där ingen plats för att hävda ett änge. De jordbrukare som i gamla tider hävdade ängerna enligt tradition kommer snart att vara borta och därmed mycket om kunskapen om hur det lokalt gjordes förr. Mycket finns skrivet om hävden men de lokala traditionerna försvinner med den äldre generationen. Å andra sidan finns det inte plats för lokala traditioner i så stor utsträckning då skötseln är väldigt styrd av EU i och med finansieringen. De som skall ta över ängshävden är de skolbarn och ungdomar som nu är ute och fagar. Att ta vara på möjligheten det ger att lära ungdomarna mer om ängshävd anser jag är ett måste för att föra traditionen vidare.

Av de fyra skötselansvariga jag har intervjuat har tre påpekat att det idag är svårt att få folk att ställa upp. Alla fyra har på något sätt påpekat att den yngre generationen inte har något intresse eller inte har tid över att sköta ängerna. Att intresset har svalnat kan bero på att det i dag finns ett mycket större utbud av aktiviteter. Det är också en helt annan tidspress idag än det var för inte allt för många år sedan. Som en av respondenterna sade under intervjun hade förra generationen kvinnor som gick hemma och skötte hushållet och barnen under veckorna. I dag lämnas barnen bort under veckorna då båda föräldrarna arbetar. Hemmet skall skötas under kvällar och helger samtidigt som familjen skall hinna umgås. Att då avsätta en kväll eller helg till att gå till ängerna och faga eller ha slätter är något som inte prioriteras så högt.

Att skolorna började faga ängerna under 1970-talet tror jag var räddningen för att fagningen över huvud taget skall bli av. Jag tror att flera av ängerna på Gotland idag är helt beroende av att det kommer ut skolbarn och fagar. Tyvärr är inte alla lärare i skolorna lika positivt inställda till fagningsdagen och har inte förståelse för varför en undervisningsdag skall läggas på fagning av ett änge. Som jag förstått det under intervjuerna utnyttjas inte fagningsdagen i undervisningen vilket är synd. Hade de gjorts något mer runt själva fagningsdagen, att det hade varit ett ängens tema en vecka innan eller något liknande så tror jag att förståelsen och intresset för ängerna skulle växa. Jag tror att det krävs något sådant för att ”rädda” dagen då det på flera skolor kommit åsikter om att skolgården bör städas istället för fagning i ett änge. Har inte lärarna intresse och kunskap kommer inte heller eleverna att tycka fagningen är något viktigt!

Ett dilemma är att ett flertal låg- och mellanstadieskolor läggs ner på Gotland. De slås ihop med andra skolor i en annan socken. Då kommunen inte har råd att betala bussar ut till de ängerna som skall fagas sköts de ängerna som ligger i samma socken som skolan. Hur kommer det att bli när ett flertal skolor försvinner? Kommer alla ängerna fortsatt att fagas av skolbarn och kommer det då krävas av föräldrar att de kan skjutsa sina barn till ängerna? Jag är lite orolig för att de ängerna som finns i socknarna där skolorna läggs ner inte kommer att få dit några skolbarn och då är fagningen helt upp till de ideella föreningarna eller privatpersonerna som är ansvariga för skötseln.

6.6 Sammanfattande slutsatser och förslag till vidare forskning

Många arbetstimmar är det som krävs för att hålla ett änge i hävd och för att få betalt för arbetet är det bara att följa de regler som är uppsatta. Det medför att det till största delen är finansieringen som styr hur ängerna skall skötas. Sedan är det inte alltid reglerna följs vilket kan ha förödande konsekvenser för växt och djurlivet. Vissa moment är dock inte alls styrda och där råder det delade meningar om vad som är rätt och bäst för ängerna.

Skötselmetoderna är i stort sett de gamla beprövade men det finns försök att rationalisera ängshävd. Fagningen är det moment som har störst behov av att rationaliseras, framförallt om skolbarnen inte längre kommer att åka ut till alla ängen på ön för att faga.

Det är den äldre generationen som till största delen jobbar ideellt med de ängen som finns på ön. Att fundera på hur den yngre generationen skall motiveras att ta över hävd är definitivt något som måste göras.

Ängerna och skötselmetoderna är väl dokumenterade men jag har inte hittat något som berör de aktörer som arbetar med ängerna idag. Hur olika aktörer och hur de olika skötselmetoderna som används verkligen påverkar ängerna är något som skulle kunna forskas vidare på. Det skulle även vara intressant att undersöka hur de olika djurslagen påverkar ängerna under bete och under olika betestryck. Mycket forskning och många utredningar är dock redan gjorda på ängerna då det är en väldigt viktig miljö i kulturlandskapet.

7 Källförteckning

- Barthel, Stephan; Colding, Johan; Elmqvist, Thomas & Folke, Carl (2005).** History and local management of a biodiversity-rich, urban cultural landscape. *Ecology and Society*, vol 10:2, (Elektronisk). Tillgänglig: < <http://www.ecologyandsociety.org/vol10/iss2/art10/>> [2009-04-20]
- Croneborg, Hjalmar (1999).** *Handbok för Gotländska ängshävdare*. Gotland: Länsstyrelsen.
- Croneborg, Hjalmar (2001).** *Gotländska ängar. En katalog över slättermarker i hävd på Gotland*. (Elektronisk) Gotland: Länsstyrelsen (Livsmiljöenheten 2001:4). Tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/gotland/Publikationer/natur_och_miljo/> [2009-04-09].
- Delshammar, Tim (2005).** *Kommunal parkverksamhet med brukarmedverkan*. (Elektroniskt) ss. 83-90, 124. Diss. Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala: Epsilon. Tillgänglig: <<http://diss-epsilon.slu.se/archive/00000975/>> [2009-05-28]
- Ekstam, Urban; Aronsson, Mårten & Forshed Nils (1988).** *Ängar*. Stockholm: LTs Förlag.
- Elmqvist, Håkan (2007).** *Åtgärdsprogram för bevarande av blodtoppblomvecklare (Eupoecilia sanguisorbana)*, (Elektronisk) s. 7 Stockholm: Naturvårdsverket (Rapport 5690). Tillgänglig: <<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5690-5.pdf>> [2009-04-16]
- Ernstson, Henrik; Sörlin, Sverker & Elmqvist Thomas (2008).** Social movements and ecosystem services-the role of social network structure in protecting and managing urban green areas in Stockholm. *Ecology and Society*. 13(2):39
- Hultgren, Svante; Johansson, Per; Croneborg, Hjalmar & Lönell Niklas (2006).** Gotländska lövmarker. *Svensk Botanisk Tidskrift*, vol. 100: 3, ss. 177-192.
- Humbert, Jean-Yves; Ghazoul, Jaboury & Walter Thomas (2009).** Meadow harvesting techniques and their impact on field fauna. *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 130 (2009) ss.1-8
- Höök Patriksson, Kristina (red.) (1998).** *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvården*. Jönköping: Jordbruksverket.
- Jeppsson Grassman, Eva & Svedberg, Lars (1999).** Medborgarskapets gestaltningar: insatser i och utanför föreningslivet. I Amnås, Erik (red.) *Civilsamhället*. (Elektronisk). Stocholm: Fakta info direkt : (Statens offentliga utredningar 1999:84). Tillgänglig: <<http://www.svet.lu.se/links/Demokratiressurser/Demokratiutredningen/civilsamhallb.pdf>> [2009-04-23]
- Johansson, Per (2007).** *Åtgärdsprogram för svensk ögontröst 2008-2012 (Euphrasia stricta var. suecica)*, (Elektronisk) ss. 7 Stockholm: Naturvårdsverket (Rapport 5775). Tillgänglig: <<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5775-6.pdf>> [2009-04-16]
- Jordbruksverket (1992).** *Bete och Betesdjur*. Jönköping: Jordbruksverket

Jordbruksverket (1995). *Ängar*. Jönköping: Jordbruksverket

Jordbruksverket (1999). *Maskiner och redskap i naturliga fodermarker*. Jönköping: Jordbruksverket

Jordbruksverket (2000). *Miljöstödet och ängs- och hagmarkerna*. (Elektronisk) Jönköping: Jordbruksverket (Rapport 2000:20). Tillgänglig:
<<http://www2.sjv.se/blanketterochtrycksaker.4.29d7ece3112034569ed800049.html?category=RP>> [2009-04-09]

Jordbruksverket (2005). *Ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004*. (Elektronisk) Jönköping: Jordbruksverket (Rapport 2005:1). Tillgänglig:
<<http://www2.sjv.se/blanketterochtrycksaker.4.29d7ece3112034569ed800049.html?category=RP&item=RA05:1#iRA05:1>> [2009-04-09]

Jordbruksverket (2007). *Miljöersättningar 2007*. Jönköping: Jordbruksverket

Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Kühne, Jochen (1991). *Redskap och maskiner*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Länsstyrelsen (u.å). *Besöksplatser på Gotland*. (Elektronisk) Tillgänglig:
<<http://www.segotland.se/>> [2009-04-15]

Mebus, Fabian (2006). Lövarealer på Gotland. *Svensk Botanisk Tidskrift*, vol. 100: 3, ss. 174-175.

Ohlsson, Erik W (2006a). Gotlandsänget och dess skötsel. *Svensk Botanisk Tidskrift*, vol. 100: 3, ss. 163-171.

Ohlsson, Erik W (2006b). *Det Gotländska ängset*. Visby: Ödins förlag AB.

Sjödin, Erik; Hammarberg, Karl-Erik & Sundås, Sten (1994). *Får*. Stockholm: LTs Förlag.

Bilaga 1

Intervjufrågor skötselansvarig

Nedan redovisas de intervjufrågor jag utgått ifrån under intervjun med den i varje änge som ansvarar för skötseln. Dessa frågor rör alla moment i skötselarbetet då de bör ha insikt i hela flödet.

Syftet med arbetet är att titta på några utvalda gotländska slätterängen med olika förvaltningsformer utifrån kostnads-, aktörs- och skötselperspektiv.

Genom denna jämförelse hoppas jag kunna få svar på följande frågor:

Vilka aktörer finns som sköter ängen, vilka skötselmetoder tillämpar de olika aktörerna och hur påverkar dessa aspekter ängeten?

Finns det något samband mellan finansiering och skötselresultat?

Genom att få svar på följande forskningsfrågor kommer denna jämförelse att kunna genomföras:

- Sköts ängeten utifrån de ”normer” som finns?
- Är de som sköter ängeten insatta i varför de olika skötselmomenten är viktiga?
- Finns det några lokala hävdtraditioner och hur ser dessa ut?
- Hur finansieras skötseln?

De intervjufrågorna jag kommer att utgå från för att få svar på ovanstående är följande (inom parenteserna finns de möjliga följdfrågorna):

- Presentation
- Hur sköts ängeten idag? (vilka moment, när görs de olika momenten, evenemang runt slätter och fagning?)
- Vilka skötselmetoder används? (maskiner, klipphöjd, bränns högarna efter fagning och vem ansvarar för det, röjning görs det och hur ofta?)
- Varför görs just dessa moment? (tradition, miljöersättning?)
- Vilka är med och sköter ängeten? (åldersfördelning, antal?)
- Hur gör ni med träden i ängeten? (klappas de och hur ofta, hur går det till rent praktisk?)
- Hur gör ni med efterbete? (Vilka djur, när släpps djuren på ängeten och hur länge betar de, stödutfodring?)
- Hur ser informationsflödet ut? (Är alla insatta i varför ängeten skall skötas, om ansvaret lämnas över hur lämnas informationen över? Mellan de olika aktörerna?)
- Hur finansieras ängsskötseln? (hur mycket kostar det egentligen?)
- Tidigare skötsel? (Varför förändring, hur tror du utvecklingen kommer att bli?)
- Något mer att tillägga?

Bilaga 2

Intervjufrågor lärare

Nedan redovisas de frågor jag utgått från under intervjun med klassföreståndare/lärare för de skolklasser som fagar i änget. Då de inte är insatta i hela skötselförloppet utan endast är med under fagning blir denna intervju inte lika uttömmande.

Följande forskningsfrågor önskar jag få svar på under intervjun med klassföreståndaren/läraren:

- Sköts änget utifrån de ”normer” som finns?
- Är de som sköter änget insatta i varför de olika skötselmomenten är viktiga?

De intervjufrågorna jag kommer att utgå från för att få svar på ovanstående är följande (inom parenteserna finns de möjliga följdfrågorna):

- Presentation
- Vilka skötselmoment utför ni?
- Vilka är med under dessa moment? (antal, ålder, uppslutning?)
- Varför utförs dessa moment? (vet barnen varför man fagar, finns det något tema runt?)
- Hur går ni tillväga? (uppdelat per klass, uppdelat vem som fagar/plockar pinnar eller helt fritt?)
- Vilka andra skötselmoment finns i änget? (vet barnen om dessa och varför de görs?)
- Vad anser barnen/läroarstaben om fagningsdagen?
- Kopplas det till undervisningen?
- Något mer att tillägga?

Bilaga 3

Intervjufrågor högstadiellev.

Nedan redovisas de frågor jag utgått från under intervjun med högstadiellev.

- Presentation
- Vad görs under fagningsdagen?
- Varför görs detta?
- Vilka andra skötselmoment utförs i änget?
- Vad anser du/dina kamrater om fagningsdagen?
- Hur är uppslutningen under dagen?
- Något mer att tillägga?

Bilaga 4

Intervjufrågor rödakorskrets och hembygdsförening

Nedan redovisas de frågor jag utgått från under intervjun med övriga aktörer inom ängsskötseln.

- Presentation
- Vilka skötselmoment utför ni?
- Varför utförs dessa?
- Varför har ni tagit på er skötselåtgärd?
- Vilka är med under skötselmomenten?
- Hur finansieras detta?
- Något mer att tillägga?